

SALLUSTII EFFIGIES,
ex numismate aereo Urfini.

HIC ERIT, UT PERHIBENT DO-
CTORUM CORDA VIROBUM,
CRISPUS ROMANA PRIMUS IN
HISTORIA.

N. 9th Ward, Jewell.

H. Sallustius Crispus / C.

C A I I

SALLUSTII

C R I S P I

QUÆ EXTANT.

L O N D I N I :

Ex Officinâ JACOBI TONSON,
& JOHANNIS WATTS.

M DCC XIII.

CUM PRIVILEGIO.

339
8

A N N E R.

HEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, Grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the Compleat *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with compleat Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof; strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof, Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendred thereunto. Given at Our Court at *St. James's*, the fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOUTH.

9 DE 63

NOBILI VIRO
DANIELI
DOMINO FINCH

HONORATISSIMI
COMITIS NOTTINGHAMIÆ
Filio natu Maximo

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

HERODOTUS Historiæ pa-
rens eo in honore Home-
rum Poëseos parentem ha-
buit, ut illius non modò
vitam conscripserit, sed &
stylum studuerit æmulari. Hanc ad-
eò antiquam consuetudinem nefas ra-
tus non servare, Poëtam & Historicum
uni prelo subjeci ; & curavi, ut inlu-

DEDICATIO.

cem simul prodirent Phædrus & Sallustius. Illum quidem, reliquorum Poëtarum multis tempore posteriorem, præire nihilominus ideo volui, quòd istud mythologicum scribendi genus, ad quod Phædrus omnium Latinorum primus & penè unicus deditâ operâ animum applicuit, vetustissimum sit, & Poësi cùm cognatum tum coævum; suâ familiaritate & brevitate quam maximè placeat; idque, quod Horatius in Poëticâ primarium duxit, assequatur, nimirum ut dulci utile miscet. Illi focium addo Sallustium, Latonicâ brevitate haud abfimilem, argumento licèt & scriptione diversum. Huic in Romanâ historiâ primo non immeritò in Historicis excudendis primas dedi; ex cujus reliquiis, quasi ex ungue Herculem, facile est æstimare Latinorum Historicorum principem. In oculis nobilissima inter Græcos & Latinos exemplaria posuit Thucydidem & Catonem; horum animum, nervos, vim verborum, sententiarum gravitatem ita imitatus, ut plus plerumque cupiat intelligi quàm legi, suique nunquam tædium faciat,

DEDICATIO.

semper desiderium. Temporis injuria literato orbi invidit ejus Historiarum libros, à quibus potissimum Historici nomen illi inditum; nihilque operis elaborati superesse passa est, præter quatuor Orationes, duas Epistolas, laceraque nonnulla vocum & sententiarum hinc indè collectarum fragmina, quæ tamen quâdam veneratione, uti tristes & ingentes antiquæ Romæ ruinas, suspicimus & admiramur; quæque inani nos inescant voto, ut earum scriptor Livium ipsum, vel si haberemus integrum, mole superaret. Ea, quæ sola ab interitu se vindicarunt, opuscula, Catilinaria Conjunctio Bellumque Jugurthinum, quantâ eloquentiâ scripta fuerint, copiosè differere, longum esset. Quàm graphicè depingit perduellium audaciam, astus & machinamenta, Pœnorum calliditatem & dubiam fidem, domi senatûs vigilantiam, foris bellicos apparatus, artes imperatorum varias, incertas præliorum vices! Quàm vivis artificiosæ orationis coloribus nativos mores hominum & characteres exprimit, subdolam Catilinæ simulationem,

DEDICATIO.

facilem Cæsaris mansuetudinem, rigidam Catonis constantiam! Conjuratorum quàm ardenti ille stimulo animos erigit; quàm benignè alter, ne crudelior audiat, miseretur; quàm severè maleficiis debitum hic, ne justus non videatur, exigit supplicium! Mitto alias virtutes, quas in his libris emicantes passim mirari facilius est, quàm laudare. Hanc Sallustii celeberrimi scriptoris, nec tibi in bonarum literarum sinu innutrito ignoti editionem, tuæ, Vir Nobilis, clientelæ committo: Veterum Romanorum justitiam, clementiam, probitatem, fidem, eloquentiam, aliasque ab hōc authore adumbratas dotes intuere, quas domi fati edoctus es; & in te nemo non intelliget fitas, qui ex illustrissimâ, in cujus honores titulósque jus tibi natura dedit hæreditarium, familiâ ortum noverit. Vale, Vir Clarissime; & his egregiis dotibus virtutibúsque domesticis Patriam diu orna & tuere.

1713. 9 DE 63
Id. Sextil.

V I T A
S A L L U S T I I,

Ex Petro Crinito & Gerardo Johanne
Vossio potissimam collecta.

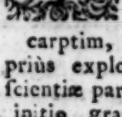
CRISPUS SALLUSTIUS (nam per LL
scribi monet marmor juxta domûs
Sallustianæ rudera effossum) natus est
Amiterni in Sabinis anno U. C. 668.
quo Sylla Athenas expugnavit, ex
nobili Sallustiorum familiâ ortus, quæ
diu in secundo ordine dignitatem ser-
vavit. Fuit ingenio acri, & in studiis literarum accu-
rato, tum maximè in scribendâ historiâ. Præpto-
rem habuit Ateium Prætextatum nomine Philolo-
gum. Tribunatum nullâ cum laude gessit anno U.
C. 702. Ciceroni infestus, uti & Miloni, à quo in
Faustæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehensus virgis
cæsus, nec nisi pecuniâ data dimissus: ob adulteria
& stupra senatu motus ab Appio Claudio Pulcro &
L. Calpurnio Pisone Cæsonimo censoribus anno U.
C. 703, vel 704. Amicitia Cornelii Nepotis, Messa-
læ & Nigidii Figuli usus, Julii item Cæsaris, quo
rerum potito senatoriam dignitatem recuperavit, de-
in Quæsturam, postea Præturam obtinuit. Numidia
tandem ab ipso præpositus ex provinciæ expilatæ præ-
dâ in Quirinali monte Forum hortosque Sallustianos
coëmit. Non desunt qui scribant Terentiam M. Ci-
ceronis Uxorem à marito repudiatam ei nupsisse.

V I T A S A L L U S T I I.

Omnis itaque ejus gloria à præclaris scriptis proficitur; quorum vix quicquam ad nos integrum pervenit præter Catilinarium & Jugurthinum bellum. Superfunt quædam ex nobili Historiarum opere Fragmenta. Duas ad Cæsarem de Republicâ ordinandâ Orationes Sallustio Carrio abjudicat, vindicat autem Duza, stylusque planè Sallustianus. Illa in Ciceronem Oratio, etsi à Fabio Quintiliano sub Sallustii nomine laudata, est potiùs Porcii forsan Latronis, vel alterius cujusdam ex illis declamatoribus, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controversiis. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit eum regionem adfuisse, ac maximâ sollertiâ perlustrâsse, quò majore fide veritatem exploraret. Sallustii in Cn. Pompeium odium Lenæus Pompeii Libertus satyris mordacibus ultus est. M. Seneca notat Tit. Livium Sallustio iniquum fuisse. Sallustiana scribendi ratio à paucis quidem carpitur, plurimis autem probatur. Asinio Pollioni displicuit tanquam obscura & affectata; Lenæo, tanquam antiquis verbis ex Catonis Originibus excerptis referta. At verò Velleio, Thucydidis æmulus; Cornelio Tacito, Romanarum rerum author florentissimus; Vibio Sequestri, author certissimus; S. Augustino, nobilitatæ veritatis Historicus, & electissimus verborum pensator; Martiali, in Romanâ Historiâ primus dicitur. Laudat ejus breviter, quâ Thucydidem ipsum vicit, Seneca; Orationis elegantiam, verborumque facundiam ac proprietatem, A. Gellius; præjudicatam auctoritatem, Avienus. Tanti ejus Historias Græci fecere, ut Zenobius eas verterit. Asperi in eum commentarios memorat Divus Hieronymus. Sallustii Historici sororis filius fuit alter Sallustius, ad quem Horatius in Odis. Sallustius, de quo nunc agimus, quadriennio ante Asiaticum bellum obiit.

VARIANTES hæ, quæ tuo, Amice Lector, judicio discutiendæ subjiciuntur, Lectiones excerptæ sunt ex Margine Sallustiani Exemplaris à Raphelengio editi, & manu doctâ cum duobus Ecclesiæ Remensis MSSis collati, quod Johannes Bridges Armiger pro suo in bonas literas animo humanissimè mecum ultro communicavit.

Pag. Lin.

1. 2. Nimanti-
bus
1. 5. Obaudien-
tia
3. 13. populi R.
carptim, uti
19. priùs exploranda sunt
29. scientiæ parum
4. 28. initio gratiâ conser-
vandæ
5. 3. lubricinè agebant.
6. 25. virtuti
38. fidum atque acceptum
7. 3. amare, portare signa,
8. 5. ganeo, aléa, manu,
9. 24. P. Servius filius Syllæ,
10. 22. facinus properatum fo-
ret
26. infestum inimicûmque
Cn.
34. barbaros nequissimè pati
11. 8. res accidisset
30. Deûm fidem testor at-
que hominum
12. 16. quietam Remp. movere
13. 7. sed in eâ conventionem
fuit
14. 22. ad cavendum dolos a-
stutiæ
24. commemoravi
26. propulerat
30. consuli in campo fe-
cerat
15. 14. salutandum
24. multa copia

17. 2. à patribus conscriptis,
ne
30. majores nostri miserti
33. ære communi solutum
18. 30. alienum æs sumptum
meis
38. eam ab his inimicis de-
fendas
39. *omitt.* per liberos tuos
rogatus haveto.
19. 13. armis paterent
29. præceps erat
20. 30. faciliùs tractarent
21. 20. mortem sperare
22. 8. Apuliâ metus
13. quamplures
14. sociis Catilinæ causâ
20. de actibus Ciceronis
21. gravissimam invidiam
23. suum quæque negotium
31. irrumperent
23. 20. cuncta doctus
24. agant permittit illis
homines
24. 16. fide datâ publicâ
30. abdicatus *al.* abdicatus
esset à magistratu
25. 8. retractum habebat.
26. 3. transpedani
8. egregiâ libertate
11. mentiendo
15. animi nobilitate
25. suos electos
27. 19. nefaria facinorâ
28. 2. vitam habent
11. omnibus impiis

VARIAE LECTIONES.

28. 18. aliena mens à 21. præsertim diligentia 30. sed in exilium permitti 33. legem timere, cum 38. ex domesticis rebus 29. 30. hostes idoneos videba- tur, cum supremo studio 30. 1. Sapientia majorum in 17. cætera malefacta 31. 1. in extremo posita 2. se res habent 32. 2. apprehensis 27. in faucibus 39. ad cælum tollunt 33. 29. profugium 34. 5. ad supplicium 9. descenderis <i>al.</i> escen- deris 12. inculta 13. indices rerum 36. 7. aggrediamini 8. licuit nobis 32. rupe 37. libertis & caloniis <i>al.</i> coloniis. 37. 38. diversi à suis, sed 13. recognoscerent 39. 15. tempus, ætas (<i>al.</i> ætatis) ingenium diffuxere 41. 1. iudicium meum muta- visse 26. nobilitatis obviatum. Quæ 42. 10. pollens virtutibus, de- cora 43. 10. <i>omitt.</i> cum Jùgurthâ 13. quàm liberis si genuif- sem 22. conjungere quàm san- guinitate 45. 10. res ait. (<i>al.</i> dicebat o- portere 17. modò cum animo. 39. perfugerat 46. 12. properabat armis 47. 8. egerem: sed si ea de- sideranda 16. fortuna pendenda erat. 48. 13. alterius ipse ego 17. propinquis per scelus	48. 12. ex necessitate adversa 49. 37. senatûs magna pars 50. 15. qui consulibus 16. M. Flavio 17. <i>al.</i> acerrimè victoriam nobilitatis 18. tamen accuratissimè 51. 33. Medi autem & Armenii 52. 1. nomine Numidiæ <i>al.</i> no- mo-Numidæ 11. alii novarum rerum a- vidi 53. 10. suas impræsentiarum manu 55. 15. <i>omitt.</i> tenet atque 31. regis factoribus 35. Æmilius Scaurus 56. 10. sese causam victoriæ 16. ab obsidione non dis- cederet <i>al.</i> ab expu- gnatione non desis- steret. 36. Paucos flagitiosos Ju- gurthæ 57. 7. omnia venum ire 58. 11. saturam legem senten- tiis 59. 3. obnoxii inimicis con- surgitis 12. <i>omitt.</i> graves 18. ararium exspoliari 23. summam gratiam & 25. magnifici 60. 3. reparandi 11. si deditus est; 24. vos his omnibus 30. liberalitatem eripien- dam 61. 21. pacificatis 22. avaritiæ animos 31. decus regni, cultu 62. 17. impudentia Bæbii. 64. 14. subdolè ejus augere a- micitiâ, mustitare 30. primi pilanus 65. 7. metu mutabantur; sicuti 9. pro gratiâ imperii 66. 6. suprà decimus, inter 35. affinis 67. 12. <i>omitt.</i> pl. <i>al.</i> tribunum alterum

VARIAE LECTIONES.

- alterum, alterum triumvirum
68. 7. traditur Spurii Albini proconsulis
10. milites statutis castris
24. cum equitibus, diu
69. 28. comitatum parare
70. 6. ubi & incolæ mercari
33. in immensum pertinens
39. Jugurtha continuatâ
71. 28. *al.* constitit
72. 12. infesti adesse
73. 7. imperatores, summâ vi, inter
16. *al.* tuta sunt.
74. 3. numero xxx interfecti.
5. fessi latique erant
18. bonos decretant *al.* decertant & *omitt.* bonos
23. labores prædæ fore.
33. præterea inimicum certamen
75. 33. præsidium agebant
76. 9. *omitt.* in eâ parte
29. Numidæ agunt.
33. oppidum incompositum magis
77. 6. pice & sulfure tedam mixtam ardenti *al.* picem sulfure & tedâ mixtam ardenti
78. 4. in proximo locati
9. sed adversi sequi, concurrere,
15. oppugnare,
30. scalis adgressi
79. 1. quæ a se defecerant,
22. optimè meritæ
80. 21. Arpini alicus
25. tribunatum militarem à
31. *omitt.* consulatum
81. 3. mirari primum ejus
24. trahi bellum dicebat, quod
37. saltelliti Numidæ
38. Marius anxius
39. contumeliarum imperatori
82. 18. circummunire
83. 9. imbelles multi
29. animus arrectus *al.* animis arreptis
84. 6. ex Collatio *al.* Collatiâ
11. omnia intentando
29. *omitt.* suam
30. id modò caveret: proinde
37. *omitt.* nisi
85. 14. post id negotiorum Jugurthæ
22. profugis
27. volenti animo de
86. 3. sed paulò antè nobilitas Numidiam provinciam decreverat Metello; ea frustra res fuit.
9. vagus incertusque
10. quisquam omnium satis
22. hostium paucorum potiti
24. *al.* tuta sunt.
36. alia quæ idonea
87. 31. & super eas aggers impositis
88. 14. gnave *al.* gnaviter *al.* graviter
27. *omitt.* fyrtes ab tractu nominatæ,
30. Numidiam multi vastique
89. 24. quo fines
35. genus hominum ferox
90. 26. si dux Romanus
29. ne mox res exagitando aliud
34. incognitis Mauris
92. 1. negotio abnuere audebat
2. *al.* plebi militiam volenti
94. 12. num eorum penitendum
23. hostem
96. 5. & omni potentiam
6. cui neque sua cara, quippe
98. 8. cohortibus auxiliariis ad
99. 2. tantam rem Marius peregit

VARIAE LECTIONES.

- egit sine ullo suo-
rum incommodo, ma-
gnus
99. 14. alia aggreditur,
15. *al.* difficilia
20. omnis natura *al.* per
omnia natura
26. admodum atque diffi-
cile, utrinque præ-
cise vineæ
39. quod latus ad usum
præliantibus
100. 5. more humani ingenii
cupido difficilia fa-
ciundi (*al.* animum)
invadit. *al.* animum
vertit.
16. sese ducem, periculi ni-
hil esse docet Marius
101. 16. signa dedere: ac
23. correpta Marii
102. 27. ipsique Boccho pol-
licetur
33. diei
36. difficilem
39. colligare
103. 16. & in frustrâ hostium
27. consilia
31. munimenta gerebat.
37. largius abire
104. 1. strepere pedibus & vo-
cibus
2. fugere aut (*al.* ut) pro
10. omnes tubâ canere
11. aut portis
17. vecordia acceperat
21. *omitt.* quæ
29. perfugi minimè cari &
regionum
33. *omitt.* iter
105. 23. acrius instare. Jam-
que
34. Sulla, perfugatis iis,
106. 4. patentibus: cernere,
sequi
36. cui scilicet complacuit
---- te experiri
107. 6. unde vi Jugurtham
14. in hybernis composito
17. tunc rursus Bocchus
- feliciter seu *al.* Boc-
chus scilicet seu
107. 27. ad Sullam pergunt,
quem
38. benevolentia
39. pollicitus
108. 5. *al.* Uticæ *al.* ab Uticâ
11. mobiles sæpius in ad-
versa mutantur.
13. *al.* Rufone *al.* Pisone
16. Sullæ lubens accepit.
23. amicitiam daturum
26. Baleatorum *al.* Balea-
riorum *al.* balistario-
rum
35. quisque impedire;
109. 15. *omitt.* quam
25. æstimabat
110. 5. de improvîsu acciderat
11. consilia ierat (*al.* au-
dierat): præterea
13. impari, num mater e-
jus ex concubinâ orta
30. voluerat, egressi
38. internuncius sanctæ ex
sententiâ *omitt.* jurat
111. 1. *omitt.* opulentissimus
5. id immutatum
13. cujus causâ hue
31. negare
112. 3. bellum poni
4. Jugurthæ venit. Dein
5. cuncta doctus
15. non suâ captum ig-
naviâ
18. dolo an vero
27. vultu coloris pariter
atque animo varius
al. vultu colore ac
motu corporis pari-
ter atque animo va-
rius, quæ licet ita
tacente ipsa occulta
pectoris & oris im-
mutatione patefecit
se. *al.* occulta cordis
al. quæ scilicet ipso
tacente occulta pe-
ctoris oris immuta-
tione patefecit.

C. SALLUSTII
CRISPI CATILINA,
SEU
BELLUM CATILINARIUM.

OMNIS homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summâ opè niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio magis utimur, alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostrî quàm maxumè longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternâque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vîne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & priùs, quàm incipias, consulto: &, ubi consulueris, maturè factò opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperiî id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sinè cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant.

VARIAE LECTIONES.

- egit sine ullo suorum incommodo, magnus
99. 14. alia aggreditur,
15. *al.* difficilia
20. omnis natura *al.* per omnia natura
26. admodum atque difficile, utrinque precise vineæ
39. quod latus ad usum præliantibus
100. 5. more humani ingenii cupido difficilia faciundi (*al.* animum) invadit. *al.* animum vertit.
16. sese ducem, periculi nihil esse docet Marius
101. 16. signa dedere: ac
23. correpta Marii
102. 27. ipsique Boccho pollicetur
33. diei
36. difficilem
39. colligare
103. 16. & in frustis hostium
27. consilia
31. munimenta gerebat.
37. largius abire
104. 1. strepere pedibus & vocibus
2. fugere aut (*al.* ut) pro
10. omnes tubæ canere
11. aut portis
17. vecordia acceperat
21. *omitt.* quæ
29. perfugi minimè cari & regionum
33. *omitt.* iter
105. 23. acrius instare. Jamque
34. Sulla, perfugatis iis,
106. 4. patentibus: cernere, sequi
36. cui scilicet complacuit
---- te experiri
107. 6. unde vi Jugurtham
14. in hybernis composito
17. tunc rursus Bocchus
- feliciter seu *al.* Bocchus scilicet seu
107. 27. ad Sullam pergunt, quem
38. benevolentia
39. pollicitus
108. 5. *al.* Uticæ *al.* ab Uticâ
11. mobiles sæpius in adversa mutantur.
13. *al.* Rufone *al.* Pisone
16. Sullæ lubens accepit.
23. amicitiam daturum
26. Baleatorum *al.* Baleariorum *al.* balistariorum
35. quisque impedire;
109. 15. *omitt.* quam
25. æstimabat
110. 5. de improvise acciderat
11. consilia ierat (*al.* audierat): præterea
13. impari, num mater ejus ex concubina orta
30. voluerat, egressi
38. internuncius sanctæ ex sententiâ *omitt.* jurat
111. 2. *omitt.* opulentissimus
5. id immutatum
13. cujus causâ huc
31. negare
112. 3. bellum poni
4. Jugurthæ venit. Dein
5. cuncta doctus
15. non suâ captum ignaviâ
18. dolo an vero
27. vultu coloris pariter atque animo varius
al. vultu colore ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ licet ita tacente ipsa occulta pectoris & oris immutatione patefecisset. *al.* occulta cordis
al. quæ scilicet ipso tacente occulta pectoris oris immutatione patefecit.

C. S A L L U S T I I
CRISPI CATILINA,
S E U
BELLUM CATILINARIUM.

OMNIS homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summâ opemiti decet, ne vitam silentio transerant, veluti pecora; quæ natura pronâ, atque ventri obedientia finxit. Sed nostrâ omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio magis utimur, alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostrî quàm maxumè longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternâque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius, quàm incipias, consulto: &, ubi consulueris, maturè factum opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sinè cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant.

Postea verò quàm in Asiâ Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii & Athenienses, cœpere urbes, atque nationes subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere: maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculis atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia, cerneret. Nam imperium facillè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verùm, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minùs bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transiere: quibus profectò, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxtà æstumo: quoniam de utràque filetur. Verum enimvero is demum mihi vivere, & frui animâ videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quaerit. Sed in magnâ copiam rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reip. etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum: tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quòd facta dictis exæquanda sunt: dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentiâ, & invidiâ dicta putant: ubi de magnâ virtute, atque gloriâ bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempubl. latus sum: ibique mihi multa advorsa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro virtute, audacia, largitio, avaritia, vige-

bant : quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malorum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decrevi, non fuit consilium socordiâ atque desidiâ bonum otium contere: neque verò agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum ætatem agere: sed, à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi R. strictim, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eò magis, quòd mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissumè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate: de cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere: ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inedia, alboris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est: animus audax, subdolis, varius, cujuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satis eloquentiæ, sapientiæ parum: vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxuma invaserat reip. capiundæ: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiâ rei familiaris, & conscientiâ scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores: quos pessuma, ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa horrari videtur, quoniam de mo-

ribus civitatis tempus admonuit, suprâ repetere, ac paucis instituta majorum domi militiæque, quomodo rempub. habuerint, quantâque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.

URBEM Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cûmque his Aborigines, genus hominum agreste, sinè legibus, sinè imperio, liberum, atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenere, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quàm facilè coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satîs prospera, satîsque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populisque finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant. At Romani, domi, militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentisque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quàm accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis atque augendæ reipubl. fuerat, in superbiam, dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores, sibi fecere: eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed eâ tempestate cœpere se quisque magis magisque extollere, ingeniumque in promptu habere; nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jamprimum juvenus, simul ac belli patiens erat, in castris

per laborem usu militiam discebat : magisque in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis atque conviviis, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus : virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat : quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant ; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus R. parvâ manu fuderit, quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit ; nî ea res longius nos ab incœpto traheret. Sed profectò fortuna in omni re dominatur : ea res cunctas, ex lubidine magis, quàm ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, satis amplæ, magnificæque fuere, verùm aliquanto minores tamen, quàm famâ feruntur : sed, quia provenire ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. numquam ea copia fuit : quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat : ingenium nemo sinè corpore exercebat : optumus quisque facere, quàm dicere ; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur ; concordia maxumâ, minuma avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quàm naturâ, valebat. Jurgia, discordias, similtates cum hostibus exercebant : cives cum civibus de virtute certabant : in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant : duabus his artibus, audaciâ in bello ; ubi pax evenerat, æquitate, sèque, rémque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo ; quòd in bello sapius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnâverant, quique tardiùs revocari proelio excesserant, quàm

qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace verò, beneficiis magis, quàm metu, imperium agitabant; & acceptâ injuriâ, ignoscere, quàm persequi, malebant. Sed, ubi labore, atque justitiâ resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes, vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facillè toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in linguâ habere; amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo astutare; magisque vultum, quàm ingenium, bonum habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata: imperium ex justissimo atque optumo, crudele intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æquè sibi exoptant; sed ille verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupivit: ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virile effoeminat: semper infinita, infatiabilis est; neque copiâ, neque inopiâ minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis receptâ rep. bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere: foeda crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ductaverat, quò sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè, nimisque liberaliter habuerat. Loca a-

moena, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Rom. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa czlata mirari, ea privatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentiâ duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiâ invasere. Rapere, consumere: sua parvi pendere; aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exadificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contrâ, ignavissimi homines, per summum sæculus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ: quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, ceterisque cultus non minor inceserat. Viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terrâ, marique omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, facinora incendebant: animus imbutus malis artibus, haud facile lubricinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

In tantâ tamque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circûm se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat, quæque alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio & sanguine civili alebat; postremò, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiarésque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidianò usu, atque illecebris, facilè par, similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis hand difficulter capiebantur. Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremò neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujuscemodi contra jus, fasque: postremò, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil umquam bonus laudavit, quòd ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulterum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi: namque animus impurus, diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat; ita conscientia mentem excitam vexabat: igitur color ei exsanguis, fœdi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut suprà diximus, illexerat, multis

modis mala facinora edocebat, ex illis testes, signato-
 resque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula
 villia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem
 attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi
 in præsens minus suppetebat: nihilominus insontes, si-
 cuti fontes, circumvenire, jugulare; scilicet, ne per o-
 tium torpescerent manus aut animus, gratuitò potius
 malus, atque crudelis erat. His amicis sociisque con-
 sisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnis terras
 ingens erat; & quòd plerique Sullani milites, largitis
 suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile
 bellum exoptabant; opprimundæ reip. consilium cepit.
 In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis ter-
 ris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna
 spes; senatus nihil sanè intentus: tutæ, tranquillæque
 res omnes: sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur
 circiter Kal. Jun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primò
 singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes
 suas, imparatam remp. magna præmia conjurationis
 docere: Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum
 omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, & plu-
 rimum audaciæ inerat. Eò convenere senatorii ordinis
 P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus,
 C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Vargun-
 teius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Cu-
 rius: præterea; ex equestri ordine, M. Fulvius Nobili-
 or, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius:
 ad hoc, multi ex coloniis & municipiis, domi nobi-
 les. Erant præterea complures paulo occultius consilii
 hujusce participes, quos magis dominationis spes hor-
 tabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterum ju-
 ventus pleraque, sed maxumè nobilium, Catilinæ in-
 ceptis favebat. Quibus in otio vel magnificè, vel mol-
 liter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quàm
 pacem, malebant. Fuere item eâ tempestate, qui cre-
 derent M. Licinium Crassum non ignarum ejus con-
 silii fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum
 exercitum duxerat; cujusvis opes voluisse contra illi-

us potentiam crescere, simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina: de quo, quam verissimè potero, dicam. L. Tullio, M. Lepido Coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. Post paulò Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quòd intrà legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, e-gens, factiosus; quem ad perturbandam rempubl. in-opia, atque mali mores stimulabant: cum hóc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembr. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatam Coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinen-das duas Hispanias mittere: eà re cognitâ, rursus in Februar. Nonas consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quòd nì Catilina maturâs-set pro curiâ signum focis dare; eo die post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consi-lium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum Cn. Pompeio cognoverat; neque tamen senatus provinciam invitus dederat, quippe foedum ho-minem à repub. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exerci-tu duxerat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita di-cant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pom-peii veteres fidôsque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjura-tione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujusmodi habuit.

Ni virtus, fidésque vestra satis spectata mihi foret: nequicquam opportuna res cecidisset; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis, & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidésque mihi, eò animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, qua mihi, bona, maláque esse intellexi. Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, qua mente agitavi, omnes jam antea diversi audivistis. Caterùm mihi indies magis animus accenditur, cùm considero, qua conditio vita futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam resp. in paucorum potentium jus atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarcha vestigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, sinè gratiâ, sinè auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp. valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quos usque tandem patiemini, fortissimi viri? nōne emori per virtutem præstat; quàm vitam miseram, atque inhonestam, ubi aliena superbia ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verumenimvero, proh deùm atque hominum fidem! victoria in manu nobis est: viget ætas: animus valet: contra illi, annis atque divitiis, omnia consenuerunt, tantummodo incepto opus est: cetera res expedit. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitiis superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coaquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut ampliùs domos continuare: nobis latrem familiarem nusquam ullum esse? cùm tabulas, signa, toreumata emunt, novà diruunt, alia adificant: postremò

omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen summâ lubricine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quam sæpe optâstis, libertas; præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt: fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite mitemini: neque animus, neque corpus à vobis aberit. Hac ipsa, ut spero, vobiscum unâ consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quàm imperare, parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tamen illis, quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert: præterea, esse in Hispaniâ citeriore Pisonem, in Mauritaniâ cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominix, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere eâ tempestate, qui dicerent, Carilinam, oratione habitâ, cum ad iurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; indè, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit,

aperuisse consilium suum; atque eò discurrere fecisse; quò inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratiâ moverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quàm audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo: cui cum minùs gratus esset, quòd inopiâ minus largiri poterat, repente glorians, maria, montessque polliceri cœpit, minari interdum ferro, nî sibi obnoxia foret: postremò, ferociùs agitare, quàm solitus erat. At Fulvia, insolentiz Curii causâ cognitâ, tale periculum reipubl. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia pòst fuere. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius: quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, suâ, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæslas ad Mallium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: pòst, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æ alienum grande conflaverant. Per eas se Ca-

tilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantius, quàm necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud faciliè discerneres; lubricine sic accensâ, ut sapius peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci; prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, faciliè se ex voluntate Antonio usurum: neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempubl. sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientum occultè habebat. Postquam dies comitionum venit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera foedaque evenerant. Igitur C. Mallium Fæfulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit; præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse; item alios jubere, hortari, uti semper

intenti, paratque essent: dies, noctesque festinare: vigilare, neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitati nihil procedit, rursus intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Lacam, ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: cum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere eâ nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatam, introire ad Ciceronem, & de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat: ita illi januâ prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruriâ plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam: quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Mallii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitaram. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque cives: domi militæque imperium, atque judicium summum habere. Aliter, si nê populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recita-

vit, quas Fæfulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse cum magnâ multitudinem ante diem vi. Kal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apuliâ servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæfulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent; ad hoc, si quis indicasset de conjuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, servo libertatem & h-sc. libero impunitatem ejus rei, & h-sec. itémque decrevere, uti familiæ gladiatoris Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præsent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ latitiâ atque lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repentè omnis tristitia invasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere; neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus inceserat, affligere sese; manus supplices ad cælum tendere; miserari parvos liberos, rogare; omnia pavere; superbiâ atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo: postremò, dissimulandi causâ, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio laceffitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, siue præsentiam ejus timens, siue irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipubl. quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimu-

landa omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temere crederent: eâ familiâ ortum, ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem R. essent, perditâ republ. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes; hostem atque parricidam vocare; tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruinâ exstinguam.* Dein se ex curiâ domum proripuit: ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa antè capere, quæ bello usui forent, nocte intempestâ cum paucis in Malliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent; eadem, incendia, aliæque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi:

DE OS, hominésque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quò periculum aliis faceremus, sed ut corpora nostra ab injuriâ tuta forent: qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitate sænatorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunæ expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta savitia sænatorum, atque pratoris fuit. Sape majores vestrum miseriti plebis R. decretû suû inopia ejus opitulati sunt: ac novissumè, memoriâ vestrâ, propter magnitudinem aris alieni, volentibus omnibus boni, argentum are solum est. Sape ista plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias peti-

mus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt: sed libertatem, quam nemo bonus, nisi eum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis, nève nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, maxumèulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices profiscantur: eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum, populûmque Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, præterea optimo cuique literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quò sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; nève ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infrà scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, gratata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientia de culpâ proponere decrevi: qua medius fidius licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris industriaque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine suscepi: non, quin as alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem: cum & aliis nominibus liberalitas Aurelia Orestilla, suis, filiaque copiis persolveret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspitione alienatum esse sentiebam; hòc nomine satis honestas pro meo casu spes reliqua dignitatis conservanda sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tueque fidei trado: eam ab injuriâ defendas, per liberos tuos rogatus. Hæceto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Mallium hostes judicat; ceteræ multitudini diem statuit, antè quàm liceret sinè fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi R. multo maxumè miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi orium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui séque, rémque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere: nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turbâ, atque seditionibus sinè curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur sinè damno. Sed urbana plebes ea verò præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxumè præstabant; item alii, per dedecora, patrimonii amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant: dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quòd ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque

publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios omnis malum publicum alebat. Quò minùs mirandum est, homines egentis, malis moribus, maximâ spe, reipub. juxtâ ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum exspectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari rempublic. quàm minùs valere ipsi malebant. Id adeò malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentisque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicumque rempublic. agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentiâ certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliæque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sinè metu ætatem agere, ceterosque judiciis terrere, quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primo prælio Catilina superior, aut æquâ manu discessisset; profectò magna clades, atque calamitas rempubl. oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eâ uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjunctionem complures, qui ad Catilinam initio profe-

At sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortunâ novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dar, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans, publicè privatimque ære alieno oppressos, præterea quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, faciliè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sinè morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritiâ magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare: *At ego, inquit, vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissimè facturî essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset: eo præsentè conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilii caperent. In alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in alterâ majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangar, cujus

patrocinio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent; cæteros adeant: bene polliceantur, dentque operam, ut eos quàm maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apuliâ, motus erant. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in citeriore Galliâ C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cùm Catilina in agrum Fæsulænum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pleb. concione habitâ, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimæ invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hõc modo dicebantur: Statilius & Gabinus uti cum magnâ manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cade, & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignaviâ sociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; factò, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præ-

cepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Leutulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eò breviventurum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vulturium quemdam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quàm domum pergerent cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide societatem confirmarent. Ipse Vulturio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantâ calamitate sis, & memineris, te virum esse: consideres, quid tue rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cùm ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constitutâ nocte, quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratiâ mittebantur: cætera, uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sinè tumultu præditiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturio venere, simul utrimque clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sinè morâ prætoribus se tradunt. Vulturius primò, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute suâ Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremò timidus ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia prope per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere. Coniuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi o-

neri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itémque Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sinè morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prator erat, ipse manu tenens, in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magnâque frequentia ejus ordinis Vulturium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eòdem adferre jubet. Vulturius interrogatus de itinere, de litteris, postremò quid, aut quì de causâ, consilii habuisset; primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; post, ubi fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondiissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, abdicato magistratu, Lentulus, itémque cæteri, in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere; velut ex servitute erepta,

gau-

gaudium atque lætitiā agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento fore; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat; quippe cui omnes copiarum in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliisque ex conjuratione deprehensi terrent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quò & cæterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed; ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant, indicem falsum esse; deque eâ re postulant uti referatur. Itaque, Cicerone consulente, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum: neque amplius potestatem faciendam; nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum: quò facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia regeret. Alii Tarquinium à Cicerone immisum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrociniò, temp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantum illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium

indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum propter cuiusdam transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus, quod, extremâ ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod is, privatim egregiâ liberalitate, publicè maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnum illi invidiam conflagrant; usque adeo, uti nonnulli equites R. qui, præsidii causâ, cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsæ, quod studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio repub. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque liberos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti grege facto cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus iudicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat: isque postea permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat, quod de eâ re, præsidiis abditis, referendum censuerat. Sed Cæ-

far, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, huiusmodi verba locutus est.

Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant: neque quisquam omnium lubidini simul & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, irâ, aut misericordiâ impulsî, malè consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui rectè atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quàm injuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefandâ facinora fecissent, nunquam ipse per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, querebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magis ira vestra, quàm fama, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atque magnificè casum reip. miserati sunt: quæ belli sævitia esset; quæ victis acciderent, enumeravere; rapti virginēs, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuisse; fana, atque domos expoliari; cadem, incendia fieri: postremò armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? an, ut vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet? Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parva viden-

tur; multi eas gravius aequo habnere. Sed aliâ aliis licen-
 tia est, P. C. Qui demissi in obscura vitam agunt, si quid
 iracundiâ deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eo-
 rum pares sunt: qui, magno imperio praediti, in excelsa
 aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in
 maximâ fortunâ minimum licentia est: neque studere,
 neque odisse, sed minime irasci decet: qua apud alios
 iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudeli-
 tas appellatur. Equidem ego sic existimo, P. C. omnis
 cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed ple-
 rique mortales postrema meminere; & in hominibus im-
 piis, sceleris eorum obliti, de poenâ differunt, si ea paulò
 severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque stre-
 nuum, certè scio, qua dixerit, studio reip. dixisse, neque
 illum in tantâ re gratiam, aut inimicitias exercere: eos
 mores, eamque modestiam viri cognovi. Verùm sententia
 ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudo-
 le fieri potest?) sed aliena à rep. nostrâ videtur. Nam
 profectò aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consu-
 lem designatum, genus poenae novum decernere. De timo-
 re, supervacaneum est differere, cum, praesenti diligentia cla-
 rissimi viri consulis, tanta praesidia sint in armis. De
 poenâ, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu,
 atque miseriis, mortem arumnarum requiem, non cruciatum,
 esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque
 cura, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immorta-
 lis, quamobrem in sententiam non addidisti, ut prius ver-
 beribus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia ve-
 zat? at aliae leges item condemnatis civibus non animam
 eripi, sed exilium permitti jubent. An quia gravius est verbe-
 rari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est
 in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est:
 qui convenit in minare negotia legem observare, cum eam
 in majore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in
 parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna, cu-
 jus libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quid-
 quid evenerit: ceterum vas, P. C. quid in alios starnatis,
 considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt:
 sed, ubi imperium ad ignaros, aut minùs bonos pervenit,

novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedamonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempub. tractarent. Hi primò capere pessimum quemque & omnibus invisum indemnatum necare: eo populus latari, & meritò dicere fieri. Pess, ubi pamlatim licentia crevis, juxta bonos & malos turbidinosè interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stulta letitia gravis poenas dedit. Nostrà memorià victor Sulla, cum Damaspum, & alios hujusmodi, qui malo reip. creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus remp. exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magna initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremò aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in præscriptorum numero esset. Ità illi, quibus Damasippi mors letitia fuerat, paulò post ipsi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnà civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui irem exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per senatus decretum, consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostris, P. C. neque consilii, nèque audacia unquam eguere: neque superbia obstabat, quò minus instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Gracia morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub. adolevit, & multitudine civium factiones valere, circumveniri innocentes, alia hujusmodi fieri capere: tunc lex Porcia, aliaque leges paratae sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C. quò minus consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Præfectò virtus, atque sapientia

major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilina? minimum: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, nève cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existumare, eum contra temp. & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit; cæteri verbo, alius alii, variè assentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententiae nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœnâ eorum, qui patria, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra iudicia implores. Captâ urbe, nihil sit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm rempubl. fecistis: si ista, cujuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praebe- re vultis, expergiscimini aliquando, & capeſſite temp. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumero, P. C. multa verba in hõc ordine feci: sæpe de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum: multosque mortalis eâ causâ adversos habes: qui mihi, atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facîle alterius lubricidini malè facta condonabam. Sed, ea tamen vos parvi pendebatis; tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi R. sit; sed, hæc cujuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amissimus: quia, bona aliena largiri, liberalitas; malorum re-

rum audacia, fortitudo vocatur; eò resp. in extremo sita est. Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ararii: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, & compositè C. Cesar paulò antè in hóc ordine de vitâ, & morte differuit, credo, falsa existumans ea, qua de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet, ne, si Roma sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae & de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis temp. ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus: quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major còpia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuere, qua illos magnos fecere; qua nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubrici obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam; publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim, sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hic pecunia, aut gratia servitis: eò sit, ut impetus fiat in vacuam temp. Sed ego hac omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt; dux hostium cum exerci-

tu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus faciatis? Miserereamini, censeo; Deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis: ne ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. Immo verò maxumè; sed inertia & mollietate animi, alius alium expectantes cunctamini, videlicet Diis immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis saepe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi socordia tete, atque ignavia tradideris, nequicquam Deos implores: irati, infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverit, necari iussit: atque ille egregius adolescens immoderata fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vitæ cetera eorum huic sceleri obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitia, si fama suæ, si Diis, aut hominibus unquam ullis pepencit. Ignoscite Cetbegi adolescentiæ, nisi iterum jam patria bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Copario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremò, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsâ re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitu faustibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occultè potest: quò magis properandum est. Quare ita ego censeo. Cum nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxima pericula venerit, hique indicio T. Vulturii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cadem; incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit; consulares omnes, itémque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cælum ferunt: alii alios increpantes timidos,

vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senatū decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Rom. domi, militiæque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerasse; facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidiâ civitas corrupta est, rursus resp. magnitudine suâ imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effœrâ parente, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato: ille mansuetudine, & misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriâ adeptus est. In altero miseris perfugium; in altero malis perniciēs: illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxumè severitatis, erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factionoso: sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentiâ certabat: esse, quam

videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antè capere, ne quid eo spatio novaretur; triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præfidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vinctæ: sed incultu, tenebris, odore foeda, atque terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissimâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumtum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copiâ, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, uti quisque voluntarius, aut ex fociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat: cùm initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere: modò ad urbem, modò in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus inirio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuntius pervenit, Romæ conjurationem patefactam;

de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos suprà memoravi, supplicium sumtum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos, magnis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ suprà diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit; ac sub ipsis radicibus montium consedit, quâ illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, utpote qui, magno exercitu, locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit, montibus, atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem: optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quàm primùm conflagere. Itaque concione advocatâ hujuscemodi orationem habuit.

Comperitum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum, oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia naturâ, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi: simul uti causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignavia Lentuli, quantam ipsi nobisque cladem attulerit; quòque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verè, quo in loco res nostra sint, juxtâ mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ obstant: diutius in his locis esse, si maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti fortè, atque parato animo sitis; &, cum prælium inibitis, memento, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus;

omnia nobis tuta erunt: commectus abundè: municipia, atque colonia patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa adversa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ certamus: illis supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quò audacius aggredimini, memores pristina virtutis. Licuit vobis cum summâ turpitudine in exilio atatem agere: potuistis nonnulli Roma, amissis bonis, alienas opes expectare: quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audaciâ opus est. Nemo, nisi victor, pax bellum mutavit. Nam, in fugâ salutem sperare, tum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus avertere: ea verò depernitia est. Semper in prælio iis maximum est periculum, qui maxumè timent: audacia pro muro habetur. Cùm vos considero, milites; & cùm facta vestra astumo: magna me spes victoria tenet. Animus, atas, virtus vestra vos hortantur; præterea necessitudo, qua etiam timidos fortis facit: nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustia loci. Quòd si virtuti vestra fortuna inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululùm commoratus, signa canere jubet: atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quò militibus, exequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis instruit. Nam uti planities erat inter sinistros montes & ab dextrâ rupes aspera; octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit; G. Mallium in dextrâ, Fæsulanium quemdam in sinistrâ parte curare jubet: ipse cum libertis, & colonis propter Aquilam adhsistit; quam bello Cimbrico G. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ

parte C. Antonius, pedibus xger, quòd proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causâ conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris, atque focis suis cernere. Homo militaris, quòd amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factâque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ signum dat, cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, unde à ferentariis prælium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinx virtutis memores, cominus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maximâ vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in primâ acie versari: laborantibus succurrere; integros profauciis accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contrâ, ac ratus erat, magnâ vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius, & Fulanius in primis pugnantés cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque pristinx dignitatis suæ, in cõfertifsimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum verò cerneret quanta audacia, quantâque animi vis fuisset in exercitu Catilinx. Nam fere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, cum, amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætorîa disjecerat, paulò diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant, Catilina verò longè à

suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans; ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in praelio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suar, hostiumque vitae juxtaepercerant. Neque tamen exercitus populi R. latam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visendi, aut spoliandi gratia processerant, volentes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum latitiae, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. S A L L U S T I I
CRISPI JUGURTHA,

S E U

BELLUM JUGURTHINUM.

ALsò queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecille, atque ævi brevis, sorte potius, quàm virtute, regatur. Nam contrà reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisq; naturæ industriam hominum, quàm vim aut tempus deesse.

Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè polens potensq; & clarus est, neque fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliásq; artis bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin capitis pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessum datus est, perniciosâ lubricine paulisper usus: ubi per socordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores ad negotia transferunt. Quòd si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multum etiam periculosa petunt: neque regerentur magis, quàm regerent casus; & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus hominum compositum ex corpore, & animâ est: ita res cunctæ,

studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevè dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniâque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: cæterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortaliū est, incultu atque sœcordiâ torpescere sinunt; cū præsertim tam multæ, variazque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verū ex his magistratus, & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minumè mihi hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eò magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est: cū præsertim omnes rerum mutationes eadem, fugam, aliâque hostilia portentant. Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & perniciosa libido tenet, potentia paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Cæterū ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixerè, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republic. ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiz imponant: certè, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, & convivis gratiam quærere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in senatum pervenerint; proficiscò existimabunt, me magis merito, quàm

ignaviâ, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reip. venturum. Nam sæpe audiivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere; cum majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non cetam illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà quis est omnium his moribus, quin divitiis, & sumptibus, non probitate, neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Eriam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujusmodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberius, altiusque processit, dum me civitatis morum piget, tadetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Jugurthâ rege Numidanum gessit: primum, quia magnum & atrox, variâque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviâ itum est. Quæ contentio divina & humana cuncta permisit, eoque concordia processit, ut studiis civilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quàm hujusmodi rei initium expedio, pauca suprâ repetam; quod, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidanum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africâ magnum, atque latè imperium valuit, populus R.

studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia hujusmodi brevî dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in naturâ mortaliū est, incultu atque sordidiâ torpescere sinunt; cū præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verū ex his magistratus, & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minumē mihi hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eò magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est: cū præsertim omnes rerum mutationes cadem, fugam, aliæque hostilia portentant. Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta & pernicioſa libido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixerē, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republic. ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: eertè, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in senatum pervenerint; profectò exiliū abunt, me magis merito, quam

ignaviâ, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reip. venturum. Nam sæpe audiivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere; cum majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi: scilicet non cetam illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà quis est omnium his moribus, quin divitiis, & sumptibus, non probitate, neque industriâ, cum majoribus suis contendat? Eriam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujusmodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perire habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberius, altiusque processi, dum me civitatis morum piger, tardetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Jugurthâ rege Numidanum gessit: primum, quia magnum & atrox, variâque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviâ itum est. Quæ contentio divina & humana cuncta permiscuit, eoque venditiæ processit, ut studiis civilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quàm hujusmodi rei initium expedio, pauca suprâ repetam; quod, ad cognoscendum, omnia illustra magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidanum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africâ magnum, atque late imperium valuit, populus R.

quascumque urbis, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permanfit: sed imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussâ fratribus morbo absumptis. Is Atherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubinâ erat, privarum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decorâ facie, sed multò maxumè ingenio validus, non se luxu, neque inertia corrupendum dedit. Sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: & cum omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen charus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio latus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exactâ ætate suâ, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præcept ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transvorsos agit; ad hoc studia Numidarum in Jugurthum accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obsecrare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitiam facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat; sed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat

impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multâque curâ, præterea modestissimè parendo, & sæpe obviâ eundo periculis, in tantam claritudinem brevî pervenerat, uti nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrore esset. Ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis ferè res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti; quippe, cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Eâ tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiarum bono honestoque potiores erant, factiosi; domi potentes, apud socios clari magis quàm honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romanæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia delicta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reverti domum decrevit: donatum, atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit; ibique secretò monuit, uti potius publicè, quàm privatim, amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculosè à paucis emi, quod multorum esset. Si permanere vellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsa redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat. *Jugurtha tui bello Numantino longè maxuma virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est: ut idem S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem pro nostrâ amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque avo suo Masinissâ.* Igitur rex, ubi ea, quæ famâ

acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratiâ viri permotus, flexit animum suum: & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itémque Atherbale, & Hiempsale filiis, dicitur hujusmodi verba cum Jugurthâ habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minùs me tibi, quàm si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna & egregia tua omittam, novissimè rediens Numantiâ, meque regnumque meum gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispaniâ nomen familia renovatum est: postremò, quod difficillimum inter mortalis est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam concordia vos parva crescunt, discordia maxima dilabuntur. Caterùm ante hos te, Jugurtha, quia ætate, & sapientiâ prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiàm si accipit injuriam, tamen, quia plùs potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, collite, observate talem hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat, tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa mag-

nificè fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dexterâ Atherbalem adsedit; ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jact, oportere quinquennii consulta, & decreta omnia rescindi: Nam per ea tempora confectum annis Micipsam parùm animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ & metu anxius, moliri, parare, atque ea modò in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ut tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum suprâ memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finissimæ imperii singulis constitui. Itaque ad utramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris aliis aliò concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui proximus licet Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tamquam suam domum visens eat: portarum claves adulterinas paret; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevè conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irrumpere, diversi regem quærere; dormientis alios, alios occurrentis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum in-terrim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quò initio pavidus, & ignatus loci profu-

gerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Caterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevè divulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha, quàm maxumas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidia imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus & prælio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha patris consiliis, postquam omni Numidiâ potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritiâ nobilitatis, & pecuniâ suâ, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quos præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant, dein novos anquirant: postmodò, quemcunque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, & ex præcepto regis, hospitibus, aliisque, quorum eâ tempestate in senatu auctoritas pollebat, magha munera misere: tanta commutatio incessit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidia tantummodò procurationem existimarem meam; caterum jus, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiaque quàm maximo usui esse populo Rom. Vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestrà amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum

agit arem Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob meâ, quàm ob majorum meorum beneficia, posse me à vobis auxilium petere, ac maxumè deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem: secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Cateri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quàm fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causâ haberem, præter miserandam fortunam; quòd paulò antè rex, genere, famâ, atque copiis potens, nunc deformatus arumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat majestatis populi R. prohibere injuriam: neque pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus unâ vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in meâ injuriâ despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? numquàmne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fugâ versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africâ ejecta est, lati pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi fortè quem vos jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbiâ sese effereus, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum

regnum ejus, sceleris sui pradam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, & coopertum miseriis efficit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam, P. C. ut prædicantem audiveram patrem meum: qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxumè tutos esse. Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis: nos ut per otium tuti simus, in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, ut necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore & luctu, morte graviolem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improvise mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus, & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc verò exul patriâ, domo, solus, atque omnium honestarum rerum e-gens, quos accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiâ nostrâ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quòquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quiscquam nostrî misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremi, Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi pop. R. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, unâ occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia secunda, & obedientia sunt: quò facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurtha parum cognita, transver-

sos

fos agat: quos ego audio maximâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognitâ causâ, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum cujus impio facinore in has miseras projectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur, ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam jam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, & unde minumè decuit, vita erepta est, tamen letandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & has omnis, quæ me premunt, arumnas cum animâ simul amisisti: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuasque injurias persequar, ipse auxilii egeus, an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pender. Utinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuria concessissem. Nunc quoniam neque vivere lubet, neque mori licet sinè dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviam injuria: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quàm causâ freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob favitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quòd injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putaret ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere; gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, &

flagitio, suâ quasi pro gloriâ, nitebantur. at contrâ pauci, quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem severè vindicandam censebant: sed ex omnibus maxumè Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiz, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callidè occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum à consuetâ lubricine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham & Atherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrumè vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen curatissumè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, fide, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferreret. Reliquos legatos eadem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisq; opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quàm usu potiore, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt, de iis haud facilè compertum narraverim: cetera quàm paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique in parte tertiâ Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europâ. Ea finis habet ab Occidente fretum nostri maris & Oceani: ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori intrecundus: cœ-

lo,
bri
ctu
Na
ma
ini
aut
câ
ut
inte
tor
teru
tio
cibu
cori
cuj
gera
cule
posi
tis f
Ex c
Afric
pave
veos
que
muta
comm
Gatu
gros,
mida
darun
incur
dis a
prop
magi
pida
res in
byes
pellan

lo, terrâque penuria aquarum : genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum : plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiere. Nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quisque postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint ; quamquam ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est, tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est ; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant, quàm paucissimis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli, & Libyes, asperi, incultique ; quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur : vagi, palantes, quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules, sicut Afri putant, interiit : exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevè dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupare. Sed Persæ intrâ Oceanum magis : hique alveos navium inversos pro tuguriis habuere : quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat : mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos secum miscuere : & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavere. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus testâ, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant : (Gætuli sub sole magis ; haud procul ab ardoribus) : hique maturè oppida habuere. Nam, freto divisi ab Hispaniâ, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrumpere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevè adolevit : ac postea

Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere; nomen gloriæque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi: denique Africæ pars inferior præque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem noménque imperantium concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine sollicitatâ plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliásque urbis in orâ maritimâ condidere: eæque brevî multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africâ dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Theræon, ac deinceps duæ Syrtes, intèrque eas Leptis, deinde Philenon ara: quem locum Ægyptum versùs finem imperii habuere Carthaginienfes: post aliæ Punicæ urbes. Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxumè Hispaniam Mauri sunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incutiùs vagos agitare: post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino præque ex Punicis oppida, & finis Carthaginienfium, quos novissumè habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cæterâ ignarus populi R. itémque nobis neque bello, neque pace antea cognitus: De Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satîs dictum.

Postquam, diviso regno, legati Africâ decessere; & Jugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo

antè muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus : at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improvise finis ejus cum magnâ manu invadit : multos mortalis cum pecore, atque aliâ prædâ capit : ædificia incendit ; pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, & amicitiam populi R. magis, quàm Numidis, fretus erat ; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit : qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere : quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur : quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum prædatoriâ manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterum, quâ pergebat, urbis, agros vastare, prædas agere ; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriusque confedit exercitus : & quia diei extremum erat, proelium non inceptum ; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt ; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque : Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit : &, nî multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit : vineis, turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur : maxumè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum Roman ab Atherbale

missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere, eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magis quòd Romæ, dum proficisci parant, de prælio factò, & oppugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit: sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum, quò plura bene atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minùs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviâ inesse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevè missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter naturam Cirtam armis expugnare potest, vâllo, atque fossâ mœnia circumdat: turris extruit, easque præsiidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnis fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum necessariûm bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussû efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

Non meâ culpâ sape ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurtha subigit: quem tanta lubido me exstinguendi in-

vasti
beat
tum
fessu
que
gear
tur
dei
ego
num
cultu
um:
stra
armi
stis,
fecer
vis
hac
vana
ret.
osten
mod
gno
ex m
citia
Mas
H
cam
bali
retu
illis
cretu
nego
men
ribu
mor
quò
tridi
litte

vasit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius & amicus populi Rom. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsa patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere dehortatur me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum, suprà quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare: utrum gravius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostra injuria, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hac quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potiùs, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurtha scelerum ostentui essem: non jam mortem, neque arumnas, tantummodò inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidia, quod vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitia fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quàm primùm Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab isdem illis regis fautoribus summâ ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quibus fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, & tum senatûs princeps. Hi, quòd in invidiâ res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevè Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, quàm ocyssumè ad pro-

vinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primò commotus metu, atque lubidine, divorſus agitabatur. Timebat iram ſenatûs, nî paruiſſet legatis: porrò animus cupidine cæcus ad inceptum ſcelus rapiēbat. Vicit tamen in avido ingenio pravum conſilium. Igitur, exercitu circumdato, ſummâ vi Cirtam irrupere nititur, maxumè ſperans, diductâ manu hoſtium, aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriæ inventurum. Quod ubi ſecus procedit, neque, quod intende- rat, efficere poteſt, uti priùs, quàm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne ampliùs morando Scaurum, quem plurimùm metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tamenſi ſenatûs verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non deſiſteret; multâ tamen oratione conſumrâ, legati fruſtra diſceſſere. Ea poſtquam Cirtæ audita ſunt, Italici, quorum virtute mœnia deſenſabantur, conſiſi, deditiōe factâ, propter magnitudinem populi R. inviolatos ſeſe fore, Atherbali ſuadent, uti ſeque, & oppidum Jugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciſcatur; de cæteris ſenatui curæ fore. At ille, tamenſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eoſdem, ſi adverſaretur, cogendi poteſtas erat, ita, uti cenſuerant Italici, deditiōem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiſcūe, uti quiſque armatis obviuſ fuerat, interfecit. Quod poſtquam Romæ cognitum eſt, & res in ſenatu agitari cœpta; iidem illi miniſtri regis interpellando, ac ſæpe gratiâ, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus pleb. designatus, vir acer, & infeſtus potentix nobilitatis, populum R. edocuiſſet id agi, uti per paucos factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur: profeſſo omnis invidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi ſenatus delicti conſcientiâ populum timet, lege Semprom-

niâ provinciae futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, discernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, (quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat) filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecuniâ aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi moribus; iisque decrevere, nî regnum, ipsûmque deditum venissent, ut in diebus proximis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatûs decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilibus, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quibus fuit Scaurus, cujus de naturâ & habitu suprà memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Siciliâ in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis comitatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritiâ facile conversus est. Caterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, pleisque ex factione ejus corruptis, acerrimè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodò belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effecturum; postea verò quàm participem negotii Scau-

rum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus factionibus præsens agere. Caterum interea fidei causâ mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam : cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palàm legatis imperaverat : quoniam deditionis morâ induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit : ac pauca præsentis consilio locutus de invidiâ facti sui, atque ut in deditionem acciperetur : reliqua cum Bestiâ, & Scauro secreta transegit : dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephantis xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidiâ & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africâ gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnis locos & conventus de facto consulis agitari : apud plebem gravis invidia : patres solliciti erant ; probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxumè eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediēbat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii, & odio potentiæ nobilitatis suprà diximus, inter dubitationem & moras senatûs, concionibus populum ad vindicandum hortari : monere, ne remp. ne libertatem suam desererent : multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere : prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eâ tempestate Romæ Memmii facundia clara pollēnsque fuit ; decere existumavi unam ex tam multis orationem ejus perscribere ; ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit.

Multa me dehortantur à vobis, Quirites, nî studium reipub. omnia superet ; opes factionis, vestra patientia, jus nullum, ac maxumè, quod innocentia plus periculi, quàm honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quàm ludibrio fueritis superbia paucorum ; quàm fœdè,

quàmque inulti perierint vestri defensores; uti vobis animus ab ignaviâ atque socordiâ corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxii inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt: tamen obviam ire factionis potentia, animus subigit. Certè ego libertatem, qua mihi à parente meo tradita est, experiar: verùm id frustra, an ob rem faciam, in vestrà manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cadem, item ordinis vestri, multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni paratio, plebi jura sua restituere. Quid quid sinè sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabimini ararium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vestigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremò leges, majestas vestra, divina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. Servi are parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, a quo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissimi, iidemque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cadem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est: metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad domina-

tionem accensi sunt: profectò neque resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri parandi juris, & majestatis constituenda gratiâ, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summâ ope nitemini? atque eò vehementius, quò majus dedecus est, paria amittere, quàm omnino non paravisse? Dicit aliquis, quid igitur censes? vindicandum in eos qui hosti prodidera temp. non manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est: verùm quaestionibus, & indicio ipsius fugurtha. Qui si dedititius est; profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet astimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad fugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumâ divitiâ, in rempub. damna, atque dedecora pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: & illa, quàm hac tempora, magis placent, cum regna, provincie, leges, jura, judicia, bella atque paces, postremò divina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existumo impunè injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, aquo animo paterer, nî misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impunè malè fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur, & vobis aterna sollicitudo remanebit, cum intellegitis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem aut concordia qua spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremò sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis uruntur. Potèstne in tam diversis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ararii factus est: neque per vim sociis erepta pecunia: quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita senatûs auctoritas, proditum im-

perin
nisi
liqui
Nam
vos,
perat
nos
ficii,
do s
fi in
H
Men
rum
inte
indi
capt
ma
citu
& f
rupt
ven
vis
At
ac p
tur
fuis
vim
tim
min
te f
regi
nit.
mat
sta
trib
tiâ
C.
infe
nî

perium vestrum: domi militiaeque resp. venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediētes vivamus? Nam impunè qualibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, ut jam malitis civis vestros perperam, quàm rectè, fecisse: sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in rep. multò praestat, beneficii, quàm maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malas improbiōr. Ad hoc, si injuria non sint, haud saepe auxilii egeas.

Hæc, atque alia hujuscemodi saepe dicundo, C. Memmius populo Rom. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interpositâ fide publicâ, Romam duceret, quò facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relictî ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlatâ rogatione à C. Memmio, ac percussâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eisque timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quàm misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maxumè miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus, C. Babium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cujus impudentia contra jus, & injurias omnis manitus foret. Ac C. Memmius advocatâ concione, quamquàm regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste sup-

plicium sumi; dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremò confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intellegat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiatur, in fide, & clementiâ populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suâque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est, C. Babius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum supra diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebatur cum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augeſcunt. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Guluffæ filius, Massinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Massinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quàm senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit; neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est, quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediēbat: Bomilcari proximo, ac maxumè fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret: ac maxumè occulté. Sin id parum procedat; quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exsequitur; & per homines, talis negotiū artifices, itinera, egressusque ejus, postre-

mò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, infidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad eadem parati erant, paulò inconsultiùs Massivam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium proficitur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicâ venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non priùs omisit contra verum niti, quàm animadvortit, super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquàm in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quàm vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, jussus à senatu Italiâ decedere. Sed postquam Româ egressus est, fertur, sæpe tacitus eò respiciens, postremo dixisse, Urbem venalem, & maturè perituram, si emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliâque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditioe, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ causas facere; polliceri deditioem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paulò post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modò, modò pacis morâ consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent: neque ex tantâ properantiâ tam faciliè tractum bellum socordiâ magis, quàm dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in castris proptore relicto, Romam decessit. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediēbar. Eâ morâ in spem adductus

Aulus, quem propratorem in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Januario ex hybernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus hyeme asperam pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam, & favitiâ temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat; (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planities limosa hyemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratiâ, quod regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliæque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdulus ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe passionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuisse. Interea per homines callidos diu nocturne exercitum tentabat: centuriones, ducisque turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit; intempestâ nocte de improvviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubi- bus obscuratum: periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transire ad regem, & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introcundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri sædâ fugâ, plerique abjectis armis, proximum collem occupare. Nox, atque præda castrorum, hostis, quod minus victoriâ uterentur, remorata sunt. Dein Jugur-

tha
tan
net
fœd
præ
gravi
mor
ven
que
imp
rati
præ
man
delic
fena
ercit
Lati
stina
que
sul i
as,
ciscit
midi
veni
terna
præ
corru
dum
pleb
retur
negle
riis
fugas
hostil
conso
tes, c
& ali
cos,
cios

tha postero die cum Aulo in colloquio verba facit : tamen si ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum foedus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum ; præterea, uti diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quamquàm, & flagitii plena erant : tamen, quia mortis metu nutabant ; sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt ; metus atque moeror civitatem invasere : pars dolere pro gloriâ imperii : pars insolita rerum bellicarum timere libertati : Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpe præclari fuerant, quòd armatus dedecore potius, quàm manu, salutem quæsserit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de foedere consulebat : & tamen interim exercitui supplementum scribere ; ab sociis & nomine Latino auxilia accersere ; denique omnibus modis festinare : senatus ira, uti par fuerat, decernit, suo atque populi injussu nullum potuisse foedus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidiâ deductus in provinciâ hyemabat. Postquam eò venit, quamquàm persequi Jugurtham, & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat ; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia corruperat, ex copiâ rerum statuit, sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pleb. rogationem ad populum promulgat, uti quæretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset ; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant ; qui elephantos, quique perfugas tradidissent ; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiâ pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, in-

credibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem iusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam curâ reip.; tanta lubido in partibus erat. Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprâ memoravimus, inter latitiam plebis, & suorum fugam, trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamilianâ rogatione tres quasitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quaestione exercitâ asperè, violentèrque ex rumore, & lubidine plebis, uti sæpe nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium, & senatûs factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis antè annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placidè modestèque inter se rempub. tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, ilicet ea, quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia, incessere. Ita quod in advorsis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere, sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt; resp. quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentiâ avaritia sine modo, modestiâque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate re-

reper
repor
perri
rius,
aliis
bem
cœpe
per f
Rom
Grac
rium
Caiu
duce
sanè
mod
lo m
ex lu
exti
tenti
pessu
do,
parti
aut p
res,
deo.
dam
cias
rat,
fam
mag
com
inter
bere.
& c
atum
reru
ad c
Lati
omn

repti sunt, qui veram gloriam injustæ potentia anteponerent, moveri civitas, & dissensio civilis, quasi permixtio terrarum, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Cracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eò perculsa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: & primò Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eâ victoriâ nobilitas ex lubrico suâ usa, mortalis multos ferro aut fugâ exstinxit; plûsque in reliquum sibi timoris, quàm potentia, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus, quàm res, maturius deseret. Quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitûsque nostri fugam fœdam, Metellus, & Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metellôque Numidia evenerat, acri viro, & quamquàm adverso populi partibus, famâ tamen æquabili, & inviolatâ. Is ubi primùm magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collegâ communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiae parare, ad hoc commatum assatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Caterùm ad ea patranda senatus auctoritate, socii, noménque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex

sententiâ omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium, cum propter artis bonas, tum maxumè quòd advorsum divitiâs invictum animum gerebat: & avaritiâ magistratum ante id tempus in Numidiâ nostrâ opes contusâ, hostiûmque auctâ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, linguâ, quàm manu, promptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sinè imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilii, aut bonæ spei, accedebar. Statuit tamen Metellus, quamquàm & æstivorum tempus comitionum mora imminuerat, & expectatione eventûs civium animos intentos putabat, non priûs bellum attingere, quàm majorum disciplinâ milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitûsque clade perculsus, postquàm decreverat non egressi provinciâ, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites in stativis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliâ ducebantur. Utî cuique lubebat, ab signis aberat. Lixæ permisti cum militibus, diu noctûque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia ampliûs. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior; tantâ temperantiâ inter ambitionem, favitiâmque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, nève in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris arte

mod
tidie
lo, a
as ip
mis
ne q
quer
Ita p
exerc
quæ
noce
bus,
est.
qui
omn
tea
infid
Itaq
paul
vit,
mè
dere
gi n
que
tra l
toré
præ
dare
pera
pari
re,
tui
exp
rum
Ma
latu
dis
lite
pul

modum statuisse: prætera, transversis itineribus quotidie castra movere: juxta, ac si hostes adessent, vallo, atque fossâ munire: vigiliis crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: uti, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum brevè confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati fumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delectâ manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utraque latus equites auxiliosos tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiverat: uti cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propularent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantæque

peritia locorum, & militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tendendi gratiâ, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus, id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum iuvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorùmque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, ut priores, consul illectos ad prodicionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Jugurtha, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie nomine Murthul; à quo ab erat mons fermè millia passuum xx. tractu pari, vastus ab naturâ, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea consita arbuftis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extre-

nuat
arun
cet
quit
gula
obte
fese,
dant
jugu
quæ
cum
pau
bus
essen
aut
max
tim,
nore
ipsu
polli
excit
mon
dubi
virg
occu
nam
na n
paul
in d
cibu
dito
corn
tus,
plan
colle
& in
um
tum
pere

nuatâ suorum acie confedit: elephantis, & parti éopi-
arum pedestrium Bomilcarem præfecit; eúmque edo-
cet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni e-
quitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein sin-
gulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque
obtestatur, uti memores pristinæ virtutis, & victoriæ,
sefe, regnûmque suum ab Romanorum avaritiâ defen-
dant: cum his certamen fore, quos antea victos sub
jugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum:
quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; lo-
cum superiorem; uti prudentes cum imperitis; ne
pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello meliori-
bus manum confererent. Proinde parati, intentique
essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem
aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut
maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viri-
tim, uti quemque ob militare facinus pecuniâ, aut ho-
nore extulerat, commonefacere beneficii sui, & cum
ipsum aliis ostentare: postremò, pro cujusque ingenio
pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo
excitare: cùm interim Metellus, ignarus hostium,
monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primò
dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter
virgulta equi, Numidæque confederant, neque planè
occultari humilitate arborum, & tamen incerti quid-
nam esset, cùm naturâ loci, tum dolo ipsi, atque sig-
na militaria, obscurati) dein, brevì cognitis insidiis,
paulisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus,
in dextro latere, quod proximum hostis erat, tripli-
cibus subsidiis aciem instruxit; inter manipulos fun-
ditores, & sagittarios dispertit, equitatum omnem in
cornibus locat; ac pauca pro tempore milites horta-
tus, aciem, sicut instruxerat, transvorsis principiis in
planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque
colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore,
& inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutili-
um legatum cum expeditis cohortibus, & parte equi-
tum, præmiserat ad flumen, uti locum castris antè ca-
peret, existumans hostes crebro impetu, & transvorsis

proeliis iter suum remoratorios, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentatorios. Dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere, ipse cum sinistra alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat, ne fortè cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cadere: pars à sinistra, at dextrâ tentare: insensu adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto proelio ipsi modò eminus sauciabantur, neque contrâ feriundi aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maxumè divorfi. ita numero priores, si à persequendo hostes detertere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. Cæterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis: dispersi à suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paulatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugien-

fugien-
men-
nia-
rat;
dele-
is in-
retin-
ter f-
bus.
fuis:
Den-
um
jam
faer-
que,
stibu-
eleph-
ab J-
gress-
ac, c-
nans
nat:
rare.
vacu-
rem
fuis
tum
tius
Rom-
vertu-
hibel-
post,
tur,
re pr-
perab-
utrin-
tumn-
tant,
disje-

fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare praelium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare; quos firmos cognoverat, eminus pugnando, retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adversus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; (& jam diei vesper erat,) adverso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprâ diximus, ubi cum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confedissem jam, & animo vacuum acceperat, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quò hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improvviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbutis confitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: post, ubi æquabilem manere, &, sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident; cognitâ re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac ple-

rique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ jam ade-
rat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti,
reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Ro-
mani quamquam itinere, atque opere castrorum, &
proelio fessi, lassique erant; tamen, quod Metellus am-
plius opinione morabatur, instructi, intentique obvi-
am procedunt. Nam dolus Numidarum nihil langu-
di, neque remissi patiebatur. Ac primò obscurâ no-
cte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, ve-
luti hostes adventarent, alteri apud alteros formidi-
nem simul, & tumultum facere: & penè impruden-
tiâ admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi
equites rem exploravissent. Igitur pro metu repentè
gaudium exortum, milites alius alium lati appellant,
acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta
ad cælum fert. Quippe res humanæ ita sese habent:
in victoriâ vel ignavis gloriari licet: adversæ res eti-
am bonos detrectant. Metellus in iisdem castris qua-
triduo moratus, faucios cum curâ reficit; meritos in
proeliis more militiæ donat, universos in concione
laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cætera, quæ
levia sunt, parem animum gerant: pro victoriâ satis
jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Ta-
men interim transfugas, & alios opportunos, Jugur-
tla ubi gentium, aut quid agitare, cum paucisne ef-
fet, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, ex-
ploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natu-
râ munita receperat: ibique cogebar exercitum nume-
ro hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque,
agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. Id eâ
gratiâ eveniebat, quod præter equites regio nemo om-
nium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quò cujus-
que animus fert, eò discedunt: neque id flagitium mi-
litiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus,
ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse: bel-
lum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non
posset: præterea iniquum certamen sibi cum hostibus:
minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere:
statuit non proeliis, neque acie, sed alio more bellum

gerendum. Itaque in loca Numidix opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine praesidio, capit, incenditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum praedam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim prabita: ubicumque res postulabat, praesidium impositum. Quæ negotia multo magis, quàm prælium malè pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur, & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quàm ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ coëgisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & sollicita de belli eventu, lata agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quò clarior, eò magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari: ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed iam magis quàm prædâ ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quò fugâ, atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnae quæ-

rere : quàm venturum hostem audierat , pabulum & aquarum fontis , quorum penuria erat , corrumpere : modò se Metello , interdum Mario ostendere : postremos in agmine tentare , ac statim in collis regredi : rursus aliis , pòst aliis minitari : neque prœlium facere , neque otium pati , tantummodo hostem ab incepto retinere . Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt ; neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; urbem magnam , & in eâ parte , quâ sita erat , arcem regni , nomine Zamam , statuit oppugnare ; ratus id quod negotium poscebat , Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum , ibique prœlium fore . At ille , quæ parabantur , à perfugis edoctus , magnis itineribus Metellum antevenit : oppidanos hortatur , mœnia defendant , additis auxilio perfugis : quod genus ex copiis regis , quia fallere nequibat , firmissimum erat : præterea pollicetur , in tempore semet cum exercitu affore . Ita compositis rebus in loca quàm maxumè occulta discedit ; ac paulò pòst cognoscit , Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccâm missum : quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat . Eò cum delectis equitibus noctu pergit , & jam egredientibus Romanis in portâ pugnam facit : simul magnâ voce Siccenses hortatur , uti cohortes ab tergo circumveniant : fortunam illis præclarificinoris casum dare : si id fecerint , postea sese in regno , illos in libertate sinè metu ætatem acturos . Ac nî Marius signa inferre , atque evadere oppido properavisset , profectò cuncti , aut magna pars Siccensium , fidem mutavissent : Tantâ mobilitate sese Numidæ gerunt . Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentari , postquam majore vi hostes urgent , paucis amissis profugi discedunt . Marius ad Zamam pervenit . Id oppidum in campo situm , magis opere , quàm naturâ munitum erat , nullius idoneæ rei egens , armis virisque opulentum . Igitur Metellus , pro tempore atque loco paratis rebus , cuncta mœnia exercitu circumvenit : legatis imperat , ubi quisque curaret . Dein , signo dato , undique simul clamor ingens oritur ; neque ea res Numidas terret : infensi intentique sinè tumultu

manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; evadere alii, alii succedere, ac murum modò suffodere, modò scallis aggredi, cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, fudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam, ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis aut manu emissâ, vulnerabant: parique periculo, sed famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvîso castra hostium cum magnâ manu invadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prælium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere; magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non ampliùs quadraginta, memores nominis Romani, grege factò locum capere paulò, quàm alii, editiorem: neque indè maximâ vi depelli quiverunt: sed tela eminus missâ remittere, pauci in pluribus minùs frustrati: sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cadere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cùm acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, cõverso equo, animadvortit fugam ad se vorsum fieri; quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans, per amicitiam, perque rempublic. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, nève hostes ultos abire sinat. Ille brevì mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cùm alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, priùs quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus e-

rat, pro castris agitare jubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, nî pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti, neque alius in alio magis, quàm in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros fauciare, quàm semet regere. Clamor permixtus, hortatione, latitiâ, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modò pugnam remisérant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos animadvertentes: ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: hue & illuc, quasi vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat) consultò lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sinè tumultu, regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur; & jam scalis egressi milites propè summa ceperant, cum oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit. Metellus, postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & jam astatem exactam esse, ab Zamâ discedit: & in

iis urbibus, quæ ad sese defecerant, satissque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratiâ collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit; sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Massivæ nece judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad se colloquendi gratiâ occultus veniat; dein fide datâ, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus præliis sese victos: agrum vastatum: multos mortalis captos, occisos: regni opes comminutas esse: satis sæpe jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His, atque talibus aliis ad deditiorem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sinè ullâ pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hybernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sinè morâ facta sunt, jubet perfugas omnis victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primùm deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant, Igitur Ju-

gurtha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tifidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, & ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tadio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret: multis, magnisque praesidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quàm sapissime experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevè adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consularum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, quò cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratiâ missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen

inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam mone-
re, ne tam prava inciperet, neu super fortunam ani-
mum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: de-
bere illi res suas satis placere: postremò caveret id pe-
tere à populo Rom. quod illi jure negaretur. Post-
quam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii
flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia
publica, facturum sese, quæ peteret: ac postea sapius
eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire; sa-
tis maturè illum cum filio suo consulatum petiturum.
Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat,
annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro ho-
nore, quem affectabat, tum contra Metellum vehe-
menter accenderat. Ita cupidine, atque irâ, pessimis
consultoribus, grassari: neque factò ullo, neque dictò
abstinere, quod modò ambitiosum foret: milites, qui-
bus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea
habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo
Uticæ erat, criminosè simul & magnificè de bello lo-
qui: dimidia pars exercitûs sibi permetteretur: paucis
diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab impera-
tore consultò trahi, quod homo inanis, & superbiæ
regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eò
firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res fami-
liaris corruerant: & animo cupienti nihil satis festi-
natur. Erat præterea in exercitu nostro Numida qui-
dam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ
nepos, quem Micipsa testamento hæredem secundum
scripserat; morbis confectus, & ob eam causam men-
te paululum imminurâ. Cui Metellus petenti, more
regum, uti sellam juxta poneret, item postea custodiæ
causâ turmam equitum Romanorum, utrumque nega-
verat: honorem, quod eorum modò foret, quos po-
pulus R. reges appellavisset; præsidium, quod contu-
meliosum in eos foret, si equites Romani, satellites
Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggre-
ditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperato-

rem cum suo auxilio poenas petat: hominem ob morbos animo parum valido secundâ oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissâ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sinè morâ habiturum: id ad eò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omisâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum; civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliæque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quò Metellus initio, Jugurthâ pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt; quòd is festus celebratûsque per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quàm formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militaris, & ipsum præfectum oppidi L. Turpilius Silanus, alius alium domos suas invitant; eos omnis, præter Turpilius, inter epulas obtruncant; postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac sinè imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quibus, acta, consiliûmque ignorantibus

tumultus ipse, & res novæ satîs placebant. Romani milites, improvîso metu, incerti ignarîque quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant: præsidium hostium, portæ antè clausæ fugam prohibebant; ad hoc mulieres, puerîque, protectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, & imbelles inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu ira evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ porior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vacca actis comperit, paulisper mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultimum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hyemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati; dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, pœnas caperent. Præterea prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm artissimè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere; primò, uti res erat, Metellum esse rati, portas claudere: dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cadere: alii ad portas festinare; pars tures capere; ira, atque spes prædæ, amplius, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses bi-

duum modò ex perfidiâ lartati : civitas magna, & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprà ostendimus, jussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatúsque capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectúsque regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere : ad perniciem ejus dolum quærere : diu noctúque fatigare animum : denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptúmque popularibus suis : qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, & omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fessio, aut majoribus adstricto superaverant ; ex quo illi gloria, opésque inventæ. Igitur utriusque consilio dies infidiis statuitur : cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit ; metúsque rem impediēbat, Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret ; litteras ad eum per homines fidelis mittit : in quibz molliētiē, socordiāque viri accusare : testari deos, per quos juravisset : monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret ; Jugurthæ exitium adesse : cæterum, suāne, an Metelli virtute periret, id modò agitari : proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum ea littera allata, fortè Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat ; ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, ut agrum animum sollet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptúsque, & omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit : dormiente

Ilo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulò expectatus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi conatus: postquam id frustrà fuit, Jugurtham placandì gratià accedit: quæ ipse paravisset, perfidià clientis sui, facere præventum: lacrumans obtestatur per amicitiam, pèrque sua antea fideliter acta, ne super talì scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis, hostisque juxta metuere: circumspèctare omnia, & omni strepitu pavescere, alio, atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordià, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium fatigantem de profectiōe, simul & invisum, & offensum, sibi parùm idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: cæterùm in utroque magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcescere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita percussâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & po-

iste populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore Jugurtha. amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sinè administris posset, & novorum fidem in tantâ perfidiâ veterum experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modò advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fugâ, at post paulò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumque intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repentè se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Quâ in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsî, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quàm arma tutata sunt. Eâ fugâ Jugurtha impensius modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatûs, in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam fluménque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum x. ceterum utris modò, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirat ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc

finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quàm plurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præstò forent, prædicit. Ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse supra diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satis superque foret. Præterea com meatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia intenderant. Caterum milites religione pluviam magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus cura esse; dein postera die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilo segnius bellum parare: Idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, industriâ vicerat, cum liberis, & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius unâ die, aut unâ nocte moratus, simulabat sese negotii gratiâ properare; cæterum prodicionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copiâ maxime idoneis vineas agere: superque eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & ad ministros tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo antè labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum arctibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vi-

no, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt, & quas viâi ab hostibus poenas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum captâ Thalâ legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, fastidiosum, novis rebus studere; advorsum quem neque imperia magistratum, neque leges valerent: nisi id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde à principio belli Jugurthini ab Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansere: & cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab Imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxuma terræ præalta sunt; cætera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & favire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtis ab tractu nominata. Ejus civitatis lingua modò conversa connubio Numidarum. Legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eò facilius retinebant, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginenses pleraque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. A-

ger in medio arenosus, unâ specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos, victorésque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium, ventus coortus arenam humo excitavit, ea magnâ vi agitata, ora, oculosque implere; ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquantò posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt, criminari Carthaginienes ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, Græci optionem Carthaginensium faciunt; uti vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros: Philæni, conditione probatâ, seque, vitamque suam reip. condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienes in eo loco Philænis fratribus aras consecravere: aliisque illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satîs firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gatulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus,

& majoribus promissis ad studium sui perducit; quibus adiutoribus regem aggressus, impellit, ut adversum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petiturum. Quam rem opportunissimam incepto belli pauci impediverant, cæci avaritiâ, quis omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurtha filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurisque levis ducitur: quod singuli pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo ampliùs. Ita animus multitudinem distrahitur; nullam pro sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ, & acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna adversa sint: tum sese, paulò antè Carthaginienses, item regem Persen, pòst, uti quisque opulentissimus videatur, ità Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere: ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti sæpe, jam victo Jugurthâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirtâ castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum antè acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum circulsus, neque lachrymas te-

nerè, neque moderari linguam : vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant : alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse : multi, quòd jam parta victoria ex manibus eriperetur : nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quàm injuriâ suâ excruciatum ; neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii, quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sinè causâ hostis populo Rom. fieret : habere eum magnam copiam societatis, amicitiaëque conjungendæ, quæ potior bello esset : quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare ; omne bellum sumi facile, ceterum ægerrumè desinere : non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse : incipere cuivis etiam ignavo licere ; deponi, cùm victores velint : proinde sibi, regnòque suo consuleret : neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad eâ rex satis placidè verba facit : sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri : si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remisissisque nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intratum trahi. At Marius, uti supra diximus, cupientissimâ plebe consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò multus, atque ferox instare : singulos modò, modò universos lādere : dictitare, sese consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse : alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia : interim, quæ bello opus erant, prima habere ; postulare legionibus supplementum : auxilia à populis, & regibus, sociisque accersere : præterea ex Latio fortissimum quemque, pleròsque militiâ, paucos famâ cognitos accire, & ambiundo cogerè homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam adversus erat, de ullo ne-

gorio negare audebat : cæterum supplementum etiam lætus decreverat : quia, neque plebi militia volenti putabatur, & Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata : Tanta lubido cum Mario cundi plerosque invaserat. Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum. alia hujusmodi animis trahebant : & eos non paulum oratione suâ Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit, deinde hõc modo disseruit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere : primo industrios, supplices, modicos esse : dein per ignaviam, & superbiam atatem agere. Sed mihi contrâ videtur. Nam, quò universa resp. pluris est quàm consulatus, aut prætura, eò majore curâ illam administrari, quàm hac peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotiis sustineam. Bellum parare, simul & arario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere ; domi, forisq; omnia curare ; & ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multa clientela, omnia hac præsidio adsunt : mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari : Nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse, æquos, bonosq; favere : quippe beneficia mea reip. procedunt : nobilitatem locum invadendi querere. Quò mihi acrius adnitendum est, uti neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc atatis à pueritia fui, ut omnis labores, pericula consueti habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, acceptâ mercede, deferam, non est consilium ; Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere : mihi, qui omnem atatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum fugurithâ jussistis : quam rem

nobili
stis,
litutis
prosa
ut in
ex po
ti, qu
quera
lli su
legere
feri,
nunc,
Quæ
egome
vos e
novit
illis p
& co
que g
ant E
rint :
tumo
dem
capit
centia
Veru
honor
vixer
expec
etiam
que o
mem
quan
gitios
steris
patit
id, q
licet.
tute

nobilitas agerrumè tulit. Quasò, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitutis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapia, ac multarum imaginum, & nullius stipendii; scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit; ut, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium querat. At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Gracorum militaria praecepta legere cæperint; homines praposteri. Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbiam me hominem novum. Quae illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albin, aut Bestia quæri posset, mène, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optumos voluisse? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas caput. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentia, periculis etiam meis: quoniam per hac illum cepi. Verùm homines corrupti superbiam, ita atatem agunt, quasi honores vestros contemnunt: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignavia voluptatem, & pramia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, plerumque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contrà est. Nam, quantò vita illorum praclarior, tantò horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verùm id, quod multò praclarior est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex alienâ virtute sibi arrogant, id mihi ex meâ non concedunt: scilicet

quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quàm acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vósque maledictis lacerent, non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ex animi sententiâ nulla oratio ladere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, morésque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Non possum, fidei causâ, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices advorso corpore. Hæ sunt mea imagines, hæ nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quaesivi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est: ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Gracas didici; parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optima reip. doctus sum; hostis ferire, præsidia agitare; nihil metuerè, nisi turpem famam; hyemem, & æstatem juxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor; neque illos artè colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollietiam agas, exercitum supplicio cogere, hoc est dominum, non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciundo, sèque, rêmque publicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum amulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Ceterùm homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclararum. Virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scitè con-

vivi
tū co
teri
dis
con
vicia
ergo,
ant:
Aute
parti
quan
non
viri,
luxu
nihil
illis,
respo
midi
temp
am,
scien
magi
est.
timi
lami
Egon
ricul
juxta
sunt
sent,
mo i
beris
que
virtu
puto
H
bis
dio,
A. l

vivium exorno, neque histriionem ullum, neque pluris pretii coquum, quàm villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloria, quàm divitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum estumant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviiis, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissimè luxuria & ignavia, pessumæ artes, illis, qui coluere eas, nihil efficiunt, reip. innoxia cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix. Nam magna pars ejus avaritiâ, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris atas est, adjuvimini mecum, & capeßite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbiâ metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; mihi, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut præcul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus: neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit: magis, ut boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitâ, Marius postquam plebis animos arrestos videt, propere commearu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat. Cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea mi-

lites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant, quod ab eo genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua curæ (quippe quæ nulla sunt) & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquantò majore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida naturâ & viris parum munita aggreditur: prælia multa, cæterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sinè metu pugnæ adesse: videre fugientis capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque, & alia omnia regi, gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi, patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre, prudentérque suorum, & hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contrà esset: explorare itinera regum; consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gæulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumque regem hæud procul ab oppido Cirtâ armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modò, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & advorsum se

Te opportunissimæ erant, singulas circumvenire: Ita Jugurtham aut præsiidiis nudatum, si ea pateretur, aut proelio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvius gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti adversum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris, verum etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aqua, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis, quàm aliâ re accenditur. Ejus potius Marium maxima cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses unâ modò, atque eâ intrò oppidum jugi aquâ, ceterà pluviâ utebantur. Id ibique, & in omni Africâ, quæ procul à mari incultius agebat, eò facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferinâ carne vescabantur, & neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis adversum famem, & sitim, non lubricini neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numi-

da pabulo pecoris magis, quàm arvo student, & quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate: nam aestatis extremum erat) tamen pro rei copiâ satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Caterùm in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat; & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignavis omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aquâ modo seque, & jumenta onerare: Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto confedit; idem proxumâ facit. Dein tertiâ multò ante lucis adventum pervenit in locum tumultuosum, ab Capsâ non amplius duàm millium intervallo: ibique, quàm occultissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari finire. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditiorem facerent. Caterùm oppidum incensum. Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati, præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, antè neque

bene
rem
mag
cœpi
bant
cupl
talen
illi a
dta p
alia
pit:
corr
niqu
ento
quâ
que
Boc
nitie
imm
omn
Quer
sum
filio
mor
agge
impe
utrin
stra
ni,
oper
ter v
que
rius,
trah
nian
prof
que
bus
hau

beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sinè ullo suorum incommodo patravir, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere: postremò focii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium misérias, igni corrumpit. Luctu atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eâdem asperitate, quâ Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurtha, Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satís patens, immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnia natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quàm consilio melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satís magna vis, & frumenti, & fons aquæ; aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum ex paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sinè periculo administrare: optimum quisque cadere, aut fauciari; cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitterétne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, quâ sæpe prospere usus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitarer, fortè quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod adversum præli-

antibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim propè ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vor- tit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modò prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis nifus Lig- us, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numi- dæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodè regreditur, non temere, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circum- spiciens. Itaque Marium properè adit: acta edocet: hortatur, ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculûque ducem. Ma- rius cum Ligure promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavere. Consulis animus tamen paululum arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum & cornicinum, quinque numero quàm velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor cen- turiones: omnisque Liguri parere jubet: & ei nego- tio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad lo- cum pergit. Cæterum illi, qui centuriis præerant, præ- docti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nifusque per sa- xa facilius foret; super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica, ex coriis, ponderis gratiâ: simul & of- fensa quò lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant laqueis vin- ciebat, quibus allevati milites facilius ascenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ du- bia nifui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens, ac descendens, dein statim digre- diens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multum-

que
tum
vors
Lig
præ
tes,
dere
dito
neis
mo
que
dian
min
nis
utrin
lute
mò
dein
cun
criu
mo
avid
qua
rii
dum
quit
cog
viri
tùq
Sull
dilig
par
gen
etâ
jux
pid
esse
nifi
call

que fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab eâ parte: quòd omnes, sicut aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine actâ succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque proelio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere: ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, utri quisque muro proximus erat; postremò cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eò acrius Romani instare, fundere, ac pleròsque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic fortè correcta Marii temeritas, gloriam ex culpâ invenit. Caterum, dum ea res geritur, L. Sulla quaestor, cum magno equitatu in castra venit, quòd, ut ex Latio, & à sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de naturâ cultûque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optumè, & diligentissumè omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ majorum ignaviâ, litteris Græcis, atque Latinis juxtâ, atque doctissumè eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quòd de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia al-

titudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit: multisque dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti suprà dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm ars mutuum reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quàm plurimi deberent; joca atque seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus & artibus brevè Mario, militibusque carissimus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliòsque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primum in Numidiam copias adduceret: prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decimâ parte die reliquâ invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contrà Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit: & ipsi hostes aderant: & priùs quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antè

quàm signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviam hostibus ire: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sinè signis, sinè ordinibus, equites pedites permixti, cadere alios, alios obtruncare: multos contra adversos acerrumè pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani veteres, novique, & ob ea, scientes belli, si quos locus aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis quàm antea demisso animo fuit; sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim: ac modò laborantibus suis succurrere; modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jámque dies consumtus erat, cùm tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longiùs abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari mo-

re suo latari, exsultare, strepere vocibus : & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant. Plurimum verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, quàm maxumum silentium haberi jubet : ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere : dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improvviso vëstigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gatuli ignoto atque horribili sonitu repente exciti neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat : denique omnes fusi, fugatique : arma, & signa militaria pleraque capta : plurèscue eo proelio, quàm omnibus superioribus, interempti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreverat : neque tamen victoriâ socors, aut insolens factus ; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat : primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere : apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites cogebar : neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubitum in portiâ cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere : præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentiâ futuri, quæ imperavisset, quàm uti militibus exaquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sanè Marius illoque aliisque temporibus Jugurthinè

belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat : quod multi per ambitionem fieri aiebant : pars quod à pueritiâ consuetam duritiam, & alia, quæ cæteri miseras vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen resp. pariter, ac savissimo imperio, bene, atque decorè gesta. Igitur quarto denique die haud longè ab oppido Cirtâ simul undique speculatotes citi sese ostendunt : quâ re hostis adeste intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant ; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quàm maxumè confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt : cæteri in loco manentes, ab jaculis eminuis emissis corpora tegere, & si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugnâ, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit : ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare : paulò antè Marium sua manu interfectum : simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur : simulque barbari animos tollere, & in percussos Romanos acrius incedere. Jamque paulum à fugâ aberat, cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ sinistrâ, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque

interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modò, ac statim concidere; postremò omnia, quâ visus erat, constrata tellis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quàm iterum barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivere duos quàm fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet: qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna latitia nobis est, cum te talem virum dii monuere, ut aliquando pacem, quàm bellum, males; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurthâ miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum persequi. Ad hoc, populo R. jam à principio inopi, melius visum, amicos, quàm servos, querere: tutiusque rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrâ: primùm quòd procul absumus; in quo offensa minumum, gratia par, ac si propè adessemus: dein, quòd parentes abundè habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satès fuit. Atque hoc utinam à principio tibi placuisset: profectò ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepisses, quàm mala perpeçsus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit: cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna habes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nun-

quam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tunc scis.

Ad ea Bocchus placidè, & benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli suam factam: eam vastari à Mario, pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Caterùm vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, copiâ factâ, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copiâ necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hyberna Romanorum proficiscuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatiq̃ue, pavidè, sinè decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætorè reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed accuratè & liberaliter habuit. Quâ re barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, ut fautor, consultorq̃ue sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium,

item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiantur. Marius postquam infecto negotio, quò intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illòsque, & Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem Uticæ, præterea omnis undique senatorii ordinis : quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus legatis potestas eundi Romam fit ; ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & plerisque placere : pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in adversa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus eum cætera, tum maxumè benignitatem, & studium Sullæ accepit. Romaëque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur;

S. P. Q. R. beneficii & injuria memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit. Fœdus & amicitia dabuntur, cum merverit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; ejus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis itineris properandi causâ: neque his secus, atque aliis armis, adversus tela hostium, quòd ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repentè in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliozem vero & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & adversum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæsto-

iem appellat : se à Patre Bocchó obviàm illis simul, & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei vesper erat, repentè Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit : dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse ; simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fuscum Numidam pertimescere : virtuti suorum satis credere : etiam si certa pestis adesset, mansurum potiùs, quàm proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ vitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat : ac statim milites cœnatos esse in castris, ignisque quàm creberrimos fieri, dein primâ vigiliâ silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duum millium intervallo, ante eos consedissee. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit, credere se proditos à Voluce & insidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet : suos hortatur, uti fortem animum gererent : sæpe antè paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum : quanto sibi in proelio minùs pepercissent, tantò tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum & cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet : nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ : cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet ; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent, credere illum nihil palàm ausurum, cum ipse

filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palàm transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improvviso accesserant, dubio atque hæsitantè Jugurthâ, incolumis transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numidâ quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: Colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quò res communis licentiùs gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cetera occultè, nullo, aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agiturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occultè accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententiâ ambo-
bus jurat: ac statim rex sic incipit:

Numquam ego ratus sum fore, uti rex maximus in hac terrâ, & omnium, quos novi, opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tui, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego lator. Fuerit mihi pretium, egnisse aliquando tuæ amicitia; quâ apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, utere: & quoad vires, numquam tibi redditam gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quàm munificentia, vinci, minus flagitiosum. Caterum de rep. vestrâ, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum umquam volui: finis meos adversum armatos armis tutus sum. Id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar; neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea, si quid mæque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & modicè; de pace, & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis ampliùs valuissent, non in gratiâ habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm suâ, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare: cognitionem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxâ fide usus popularium animos averteret: quis & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Caterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem,

Jugurthæ legatum, appellat : dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi : quamobrem regis sui sententiam exquiret. Ille latus in castra Jugurthæ profisciscitur. Dein ab illo cuncta edoctus properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum ; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere ; sed Mario parum fidere : sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. Cæterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unâ ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet : cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret ; neque hominem nobilem non suâ ignaviâ, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promissit. Cæterum dolo, an verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regis voluntates uti vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modò, modò Jugurthæ legatum appellare : benignè habere : idem ambobus pollicere. Illi pariter lati, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutatâ voluntate, remotis cæteris dicitur secum ipse multum agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius, quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione patefecisse. Tamen postremò Sullam accersi jubet ; & ex illius sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse ; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obviis, honoris causâ, procedit in tumultum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit : ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati : Jugurtha Sullæ vincitæ traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus adversum

Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam victum adduci nunciatum est, Marius consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia: isque Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

C. SALLUSTII CRISPI
HISTORIARUM
FRAGMENTA.
LIBER PRIMUS.

RES populi R. M. Lepido, Q. Catulo
Coss. ac deinde militiæ & domi gestas
composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*
Cato Romani generis disertissimus
multa paucis absolvit *Serv. & A-*
cron.

Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ doctissimorum hominum copiâ. *Ser-*
vius.

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à
vero. *Arusianus,*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii eve-
nere : quod inquires, atque indomitum, semper in
certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.
Priest.

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedoni-
cum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpi-
tio & M. Marcello Coss. omni Galliâ cis Rhenum,
atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ
à paludibus invia fuit, perdomitâ. Optumis autem mo-

ribus, & maximâ concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliaque disensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruriâ positum est, æquo & modesto jure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere; de vitâ atque tergo, regio more consulere; agro pellere, & cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxumè scænoris onere oppressa plebes, cùm assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum infedit; Tumque Trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bellâ civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratiâ plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuriâ validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juvenus luxu atque avaritiâ corrupta est, uti meritò dicatur, genitos esse, qui neque ipse habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsaem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumèque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Arustianus.*

Quia

Quin lenones & vinarii laniſque, quorum præterea vulgus in dies uſum habet, precio compoſiti. *Caſius.*

Genus armis ferox, & ſervitii inſolitum. *Arſianus.*

*M. Emilii Lepidi Coſ. ad P. R. oratio
contra Sullam.*

Clementia & probitas veſtra, Quirites, quibus per cæteras gentis maximi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt advorſus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipſi, nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini: præſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidiâ ſit; neque ſe aliter tutum puter, quàm ſi pejor atque inſtabilior metu veſtro fuerit, quò captivis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi provideritis, in tutandis periculis magis, quàm in ulciſcendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minùs optimis majorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſervitium ſuum mercedem dant, & utrumque per injuriam malunt, quàm optimo jure liberè agere: præclara Brutorum atque Emiliorum & Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, ſubvertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho deſenſum eſt aliud, quàm libertas, & ſuæ cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quæ cuncta ſævus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulis, & aliorum principum, quos fortuna belli conſumſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, cum pleroſque ſecundæ res in miſerationem ex irâ vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit: quis priùs injuria quàm vita certa eſſet: praviffimæque per ſcleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris ſervitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviâ eundum eſt, Quirites; ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; niſi fortè ſperatis, per tadium jam, aut pudorem tyrannidis, eſſe cum per

scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existimet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessabant, nulla sunt. Hâc tempestate serviundum, aut imperitandum : habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultrà ? quæve humana superant ; aut divina impolluta sunt ? Populus Romanus paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure, agitando inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis, & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur : & plebis innoxix patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ararium, provincia, reges, penes unum, denique necis civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quàm solvere injuriam, aut mori per virtutem ? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit : neque quiscquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verùm ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror ; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint : nisi approbaveritis omnis proscriptiones innoxiorum ob divitias ; cruciatus virorum illustrium ; vastam urbem fugâ, & cædibus ; bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum : quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si rectè faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, jure, dominis tamen restituo : neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, rolleravimus, manus conferentes inter se Romanos exer

citius, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeò Sullam non pœniter, ut & facta in gloriâ numeret, &, si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor : ne, alius alium principem expectantes, antè capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ sunt, sed vestrâ socordiâ, quàm captum ire licet ; & quàm audeat, tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult ? aut quis non omnia mutata præter victoriam ? scilicet milites : quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis fervorum, divitiarum partæ sunt. An, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum ? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæsitum est. Nisi fortè tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma eonditam à majoribus suis : utique jura & judicia sibimet extorquerent : egregiâ scilicet mercede, cum relegati in plaudes & silvam, contumeliarum atque invidiam suam, præmia penes paucos intellegerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit ? quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui ; quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur : nisi fortè specie concordiarum & pacis, quæ scelerum & parricidio nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissuma, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax, & concordia intelleguntur, maxuma turbamenta reip. atque exitia probate : annuite legibus impositis : accipite otium cum servitio : & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis cæde circumveniendum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satîs quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio ; tamen non fuit consilium privatas opes facere ; poriorque visa est periculosa libertas quieto

servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem & autorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc verò & posci. dum ceteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nomius, irritare, provocare.*

Curionem quæsit, ut adolescentior, & populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priscianus lib. x*

Philippus, qui ætate & consilio ceteros anteibat, *Servius l. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maximè vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis à promptissimo quoque defendi: denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremò, quæ pessimi & stultissimi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi fortè cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Prò dii boni, qui hanc urbem, omisâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quàm defenditis: neque intelligitis molliâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despecti & indigni repub. habiti, prædæ loco æstuantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam conjurare, proscri-

ptos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandam putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Caterum illi, qui gentis Æmilie benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia querendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimum; flagrantés inopiâ & cupidinibus, scelerum conscientiam exagitati: quibus quies in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ferunt, Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vestigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitatur, statu, quàm ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille advorsum divina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquires; hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carendum videt, atque interim abutitur vestrâ fœcundia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat,

gat, sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quàm conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occultè; auxilia palàm instruebantur, & eo boni malos facilè anteibant: nunc pax & concordia disturbantur palàm; defenduntur occultè. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? nisi fortè pudet, aut piget rectè facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tener: belli jura rescindi, cùm ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordia gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordia accensâ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaris, quo patra disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violâsti! Qui, quando talis es, maneat in sententiâ, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquires ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quâ cœpisti; ut quàm maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiimini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti: pecuniæ publicè, & privatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubricidine leges imperantur: cùm interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cùm intelliget se metu magis, quàm æquo & bono sustentatum. Nam quî turbas, & eadem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, cùm facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obli- ti scelerum Cinnæ, cusus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilominus vos, at-

que conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli; quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, & ad hoc, coloniarum veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi; fortuna meliores sequitur. Jamilla, quæ collecta sunt, socordiam nostram dilabentur. Quare ita censeo; quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, urbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturum proficiscerentur. *Carisus l. II.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Caris. l. III.*

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l. x. Arcessivit, inquit, & laceessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris. l. I. aliter pro aliis.*

Gens raro egressa finis suos. *Serv. ad lib. XI. Æneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc. l. x.*

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illò profectus, vicos, castellâque incendere, & fugâ cultorum deserta, igni vastare : neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ.

Non. Serv. ad XI. Aeneidos.

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Infanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum. *Caris. l. I. aliter pro aliâs.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act. v. scen. VIII.*

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus lib. x. Servius II. Georg. Virg. Diom. lib. I. cap. IV.*

Nexuit Catenâ modo. *Prisc. l. x.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivere. *Prisc. lib. x.*

Equi finè rectore exterriti, aut faucii consternantur. *Idem l. IV.*

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Priscianus l. v.*

At indè nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Priscianus lib. XVIII. requie pro requiei.*

Agreste. Caris. l. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor de invent. Cic. l. I.*

* Et ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius l. 10. c. 26. Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum alix paululum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quàm victoribus decebat, capit.
Serv. VIII. Aeneidos. Arusian. Messus.

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam
 tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum,
 cuncta hosti quàm suis opportuniore vider. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ na-
 vibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Ar-
 sianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior
 transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam:
 pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscian,
 Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lete oppidum cui nomen oblivionis condide-
 rant. *Idem. Serv. ad I. Aeneidos*

Repulsus à Lete oppido. *Idem. Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in
 terrore solet, generis aut imperiî discrimine, per ca-
 lonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstan-
 zium manibus in murum attollitur. *Nonius. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumé. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sinè gravi cujus-
 quam expectatione, neque sanè ambitu publici. *Serv.
 ad l. IV. Aneid. Ambire significat & rogare. Sallustius
 in Jugurthâ: Quos ego audio ambire, fatigare vos singu-
 los. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. &c.*

Cum ara & alia diis sacrata, supplicum sanguine
 scedarentur. *Idem.*

Postremò ipsos colonos per miseras & incerta hu-
mani generis orare. *Idem ad illud XI. Aeneidos.*

----- per eversa genitor fumantia Troja

Exscidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia & verum ingenium est, ab-
nudentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda.
Idem ad XII. Aeneidos.

F R A G M E N T A

LIBRI SECUNDI

HISTORIARUM.

SARDINIA in Africo mari facie vestigii hu-
mani, in orientem, quàm in occidentem la-
tior prominet. *Agellius lib. VIII. cap. XVIII.*
Non. Faciem totius corporis formam, πρὸς ὅπου,
id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab a-
spectu species, & à fingendo figura, ita à facturâ corporis
facies. Isidorus.

Indè Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri su-
perjactis fluctibus circumlavit. *Nonius, lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem feren-
tem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat.
Notat *Agell. l. x. c. xx.* Sallustium proprietatis in ver-
bis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium,
quod de En. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem
appellasse.

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carisius. As-*
per, procul, inquit, est è loco.

Obviàm fuere. *Carisius ibidem. Asper, ait, vetustè obviàm fuere, adverbio quàm nomine uti maluit.*

Urbe, patriâque extorres. *Messus.*

Genus militum fuetum à pueritiâ latrocinii. *Idem.*

Inter Iaxa mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo praterfluit. *Prisc. l. v. & vi. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciâ, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act. i. sc. iii. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugna suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniâ, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi fiduciâ nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Prisc. lib. vi.*

Nam quadam Corfa nomine Ligus mulier, cùm taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris degredientem usque ad insulam navigio profecta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu iv. scena 11. Andrie.*

Dadalum ex Siciliâ profectum, cùm Mihois fugeret iram, atque opes. *Priscianus. l. vi. Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta prodicionis insinulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib. i.*

Quos advorsum multi ex Bithyniâ volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus l. x.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera, *Carissus l. II.*

Argentum mutuum arcessivit. *Prisc. l. x.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. vi.*

Nisi quâ flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique latus ager. *Arusianus. Servius l. I. Aeneidos.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm. act. I. sc. II.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Carissus l. II.*

At Lucillum regis curâ machinata fames brevè fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc. l. VII. & Nonius.*

Namque primum Jasonem novo itinere maris Ætææ hospitis domum violasse. *Priscianus lib. VIII.*

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gaddir habent. *Prisc. l. v.*

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis, *Priscian. l. x. Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neque inermos ex proelio viros quemquam agnorum. *Idem ibidem.*

Eâ continentia vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusian.*

* Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix fani, Barbuleium appellabant. *Prisc. lib. VI.*

Audaciter. *Idem xv.*

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sullæ, graves, carisque erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fam.*

Mœnibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magnâ gloriâ concurrentium undique, virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: cum quaestor C. Urbinus, aliisque, cognitâ voluntate, cum ad cenam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis adibus per aulaa & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transfennâ demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti, ture quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quaesitissimæ: neque per omnem modò provinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ demserat, maxumè apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existimantes. *Macrob. Satur. l. III. c. XIII. Nonius Sospiter l. I.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeò ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Id.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus istu tragulæ fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. act. v. sc. II. And.*

Primò incidit fortè per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia. *Idem, in Piraticæ navicula.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arrianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus. Adelp. act. III. sc. II.*

Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Donatus ad Phorm. act. I. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro Adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit, *Serv. Fuldanus.*

F R A G M E N T A

LIBRI TERTII.

HISTORIARUM.

EXAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macrobius. l. I. c. IV. Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem tentavere. *Priscus. l. X. Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Malè jam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Priscus. l. VI.*

Conjuratione claudit. *Idem l. X.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priscianus, lib. VI.*

Dedecores, inultisque terga ab hostibus credebantur;
Idem.

Contrà ille calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem l. VIII. Non. in Calvitur.*

Parte consumptâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. *Prisc. l. x.*

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si adversus vos, patriamque & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens à primâ adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsitâ est, nihil amplius in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem contra atatem projectum ad bellum favissimum, cum exercitu optumè merito, quantum est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hâc in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus, & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opis & spes privatas meas consumsi : cum interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censetis, me vicem ærarii præstare, an exercitum sinè frumento & stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quàm consilio profectum : quippe qui nomine modò Imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Laletaniam, Ilergetum : & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui : hyememque in castris inter favissimos hostis, non per oppida, neque ex ambitione meâ, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quàm verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt,

pro quis, ô grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quid ego vos moneo, quasque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citiorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis suntui, onerisque. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infœcunditate biennii proxumi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis tum externorum agros invasere: frumentisque ex inopiâ gravi satias facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctisque omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi faselo vecta, à cæteris deerravit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem in voce Faselus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carisus lib. 1.*

Duos quàm maximos utres levi tabulæ subjecit: quâ super omni copore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existeret; eâ inter molem, atque insulam ma-

ri, vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit.
Idem.

Nam qui enare conati fuerant, isti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveis undarum vi, multato scædè corpore, postremò tamen perierunt. *Idem; & Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cælum obfcurabat. *Non.*

Illum nautis forum. Idem.

Oratio Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parùm existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullâ paratum servitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. Nunc hortari modò reliquum est, & ire primùm viâ, quâ capebundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratûs, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quàm soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis adversa pro libertate potiora esse forti viro, quàm omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, & imperia sua gratiâ, aut spe, aut præmiis in vos convertere; meliusque habent, mercede delinquere, quàm gratis rectè facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, vos multitudine singulis habendos, fruendosque præbetis, exsuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti præsidēs olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Ceteri va-

Idiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordésque pertinuere? nisi fortè C. Cotta ex factio-
ne mediâ consul, aliter quàm metu jura quædam tri-
bunis pleb. restituit; & quamquam L. Sicinius primus
de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis cir-
cumventus erat, tamen priùs illi invidiam metuere,
quàm vos injuriæ pertasum est. Quod ego nequeo
fatîs mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intel-
lexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat ser-
vitium, finem mali credebatis. Ortus est longè savi-
or Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Ma-
merco Coss. dein C. Curio ad exitium usque infontis
tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quan-
tis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantâ de-
nique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profectò in-
cassum agerentur, si, priùs quàm vos serviundi finem,
illi dominationis facturi erant: præsertim cùm his
civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de
dominatione in vobis sit. Itaque cætera ex licen-
tiâ, aut odio, aut avaritiâ in tempus arserunt. Perman-
sit una res modò, quæ utrimque quæsita est, & erep-
ta in posterum, vls tribunicia, telum à majoribus li-
bertati paratum. Quod ego vos moneo, quâsoque ut
animadvertatis; neu nomina rerum ad ignaviam mu-
tantes, otium pro servitio appelletis, quo jam ipso frui,
si vera & honesta flagitium superaverit, non est con-
ditio: fuisset, si omnino quiesceretis. Nunc animum ad-
vortite: &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gra-
vitate tutior est, artiùs habebunt. Quid censes igitur?
aliquis vestrùm subjecerit. Primùm omnium omit-
tendum morem hunc quem agitis, impigra lingua, a-
nimi ignavi, non ultra concionis locum memores li-
bertatis. Dein, ne vos ad virilia illa vocem, quò tri-
bunis plebei mandando patricium magistratum, libera
ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri parave-
re: quamvis Quirites, in vobis sit, uti, quæ jussâ nunc
pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè
possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem

expectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiat: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens jure gentium res repero: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum praebeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quarant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentinâ istâ frumentariâ lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis libertatem omnium astumavere, qui profectò non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neque absolvit curâ familiari tam parva res: & ignavissimi quique tenuissimâ spe frustantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum ultro injuriâ gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertimuerit, sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sinè uno, aut remittere injuriâ non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribunicie potestatis. Verùm, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verùm occupavit vos nescio quæ torpedio, quia neque gloriâ movemini, neque flagitio: cunctaque præsentī ignaviâ mutastis: abunde

libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed caduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victâ est; & in dies magis erit: si quidem majore curâ dominationem illi retineant, quam vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeunt, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ, Vulscioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occipere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibuscum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensum, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coràm se daturum operam *Prisc. l. xvi.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuûsque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibûsque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuerè, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infrà, scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcnas in imo, medius inter Tarquitiûm, & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam fortè cum servo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

FRAGMENTA

LIBRI QUARTI

HISTORIARUM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigundâ, promulgavit. *Agellius l. xviii. cap. iv.*

Omnes, quibus aras senectò corpore, animus militaris erat. *Prisc. l. ix. & x.*

Dein lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem l. ix.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit,
Idem l. x.

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri sinè præliis audiebat. *Prisc. l.*
VIII. *Obsideo & assideo activa sunt; faciunt enim assi-*
deor & obsideor.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem coniectus.
Festus.

Castella custodias thesaurorum in deditionem acci-
perentur. *Serv. Caris. l. 1.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes lib. 1. cap. 1v.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad
Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI
S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem
orantur, considerare debent liceátne tum pacem agere.
Dein quod quæritur, satísne pium, tutum, gloriosum,
an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, ni-
si hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si
Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam
societatem; & frustra mala mea cum tuis bonis mis-
ceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur,
ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parùm pro-
speræ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur.
Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem acci-
piet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit
bene suadendi: &, quod florentibus oprabile est, ego
non validissimus præbeo exemplum, quo rectiùs tua
componas. Namque Romanis, cum nationibus, po-
pulis, regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi
est, cupido profunda imperii & divitiarum; quâ pri-
mum cum rege Macedonum Philippo bellum sumfere.
Dum à Carthaginensibus premebantur, amicitiam si-
mulantes, ei subvenientem Antiochum concessione A-
siae per dolum avertere: ac mox à Philippo Antiochus
omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum

spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertoires perfidiae, quia pacto vitam dederant, infomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post, Attalum custodem agri captivi sumtibus & contumeliis ex rege miserrimum fervorum efficere: simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuerunt, cum filius Nuxa, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque servitutum esse, per Nicomedem bello laceraverunt, scelus eorum haud ignarum, & ea, quae acciderent, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemaum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithyniam expuli; Asiamque spoliis regis Antiochi recepi, & Graeciae demisi grave servitium. Incepta mea postremus fervorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tui essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas solvunt. Ptolemaus precio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata proelia magis quam pacem datam intellerem; abnuente Tigraue, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum coepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terram fudi: mari exsui classe pulcherrimam. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnidente: simul hyems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & Heracleam, militum optimos cum classibus amisit. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lu-

cullum proeliis, inopia rursus ambos incessit. Illi sub-
erat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis
circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secuti-
que Romani, non me, sed morem suum omnia regna
subvertendi; quia multitudinem artis locis pugnâ pro-
hibuere, imprudentiam Tigranis pro victoriâ ostentant.
Nunc quasô considera, nobis oppressis utrûm firmio-
rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes?
Scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, &
auri esse: & eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad
pradam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, re-
gno integro, meis militibus belli prudentibus, procul
ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum
conficere: quando neque vincere, neque vinci sinè tuo
periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam
ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma
huc convertisse; neque quicquam à principio nisi rap-
tum habere, domum, conjuges, agros, imperium; con-
venas, olim sinè patriâ, sine parentibus, peste condi-
tos orbis terrarum? quibus non humana ulla, neque
divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque
sitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniâ-
que non serva, & maxumè regna, hostilia ducant?
Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos
volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vin-
dices affuturi. Tu verò, cui Seleucia maxuma urbi-
um, regnûmque Persidis inclitis divitiis est, quid ab
illis, nisi dolum in prasens, & postea bellum exspe-
ctas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos
quibus victis spolia maxuma sunt: audendo & fallen-
do, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc
morem exstinguent omnia, aut occident: quod diffi-
cile non est, si tu Mesopotamiâ, nos Armeniâ circum-
gredimur exercitum sinè frumento, sinè auxiliis: for-
tuna autem nostris vitiis adhuc incolumis: Téque illa
fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, la-
trones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo,
hortorque, neu malis pernicie nostrâ unum imperium
prolatare quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Caris. l. 1.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se cœpere, neque in medium consul-
tare. *Idem.*

Multisque suspicionibusvolentia plebi facturus vide-
batur. *Nonius, Volentia, quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligen-
tiam, societatem prædarum cum latronibus composu-
isse. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans. *A-
rusianus.*

Quàm maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis
contendit, ad flumen Euphratem; quâ in parte Cap-
padocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquam ad id
naves codicariæ occultò per hyemem fabricatæ ade-
rant. *Nonius, Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse
possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferreâ
omni specie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tum incerto, duæ Gal-
liæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solven-
da montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; lo-
còque summo potitur: *Idem. Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus est. *A-
rusianus.*

Tetrarchas, regesque territòs animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci,
plures cohortes atque omnes, ut in secundâ re, pariter
acchè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, soliti nectere ex viminibus
vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat,
ad eam artem se quisque in formam parmae equestris
armabat. *Nonius, Parma est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino ado-
lescebant. *Carisius l. 1. Servius,*

Avidior modò properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque lati invitarent. *Nonius: Invitate est replevi.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem: Hiare, aperiri.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum verò Bithyni propinquant jam amnem Tarranium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt. *Nonius.*

In quibus notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet milibus v. & xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

F R A G M E N T A

LIBRI QUINTI

HISTORIARUM.

 T Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus lib. xviii.* Legiones Valerianæ comperto, lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem averfabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis.

Nonius.

Et uxori ejus frater erat. *Arustianus.*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem. *Pris.*

l. XVIII.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arustianus.*

Quibus de causis Sullam in victoriâ dictatorem, e quo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius. Arustianus. Servius.*

Ser
ad G
Ill
rius
Er
II. f
Po
de cl
Sir
Alv
Fe
Co
In
xx. e
Ha
And

C. SALLUSTII CRISPI FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

E inrumiendi po.....
sublicibus cavata.....
sent. *Festus*.

Cujus duas insulas propinquas inter
se, & decem stadiûm procul à Gadibus
fitas, constabat suopte ingenio alimen-
ta mortalibus gignere. *Nonius*.

Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg.*
ad Georg. Virgilii.

Illi tertio mense pervenere in Pontum multò cele-
rius spe Mithridatis. *Arusianus*.

Ergo senati decreto serviundûmne sit. *Donatus Aët.*
II. sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo, *Suet.*
de claris Gram. c. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus l. XI. in voce*
Alvus. Serv. ad l. III. Aeneidos.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Carisus lib. II.*

Communem habitum transgressus. *Priscianus l. XIV.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca l.*
XX. epist. cxv.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donat. ad*
Andr. Ter. aët. I. sc. 2.

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem ad Eunucho. act. 4. sc. 3.*

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus l. XVIII.*

Exercitum argento fecit. *Seneca lib. XX. epist. CXV.*

Togam paludamento mutavit. *Isidorus l. XIX. Serv.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad IV. Aeneidos.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa adversa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute meâ: in quâs omnibus, neque animus negotio defuit; neque decretis labos. Malæ, secundaëque res, opes, non ingenium mihi mutabant. At contrâ in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, neminem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & bis genitus hîc deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ poena mortuo? cùm omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro privatus, & in magistratibus egi: qui linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ suscepi: qui victus cum illâ simul, cùm egens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi Patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt; uti finè dedecore cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi, bellique impeditissimâ republicâ. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum possunt: & id res cogit; quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per montis

tis fu
paran
Mith
nec n
terim
sumtu
batur
aut so
ita su
est, c
Atqu
cor, f
ingen
nem
quod
que n
cite.
fortun
da, a
mis h
sed v
dediss
tolera
imper
quam
omne
fessa
Ger
Uno
sianns.
Et
natus.
Et
Atq
In l
Ind
salvè,
piis a
Fug
tis

tis fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiâ Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minùs Italiæ maritima, & provinciarum, cùm interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quâ commeatus vehabatur, minore quàm antea navigamus. Hæc si dolo aut socordiâ nostrâ contracta sunt, agite, & uti lubet, ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid eâ vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius quàm pro vestrâ salute finem vitæ fecerit. Adsum en Cn. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cùm omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera aut fessâ bellis sint.

Germani intestum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arustianus.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurserunt. *Rufinianus.*

In hunc modum disseruit. *Priscianus.*

Indè ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin' salvè, quàm grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.
Idem.

Quò cupidius in ore ducis sese quisque bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus. Servius x.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumuliq̃ue federe. *Isidorus. Servius.*

Ubi multa nefandè, casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carisus.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est.
Martianus.

Immodicus animi. *Arustianus.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ. *Agratius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes lib. II.*

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem.

A. B. C. M. Donatus.

In sylvâ Silâ fuerunt. *Serv.*

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum prædixero positum insula. *Donatus.*

Cujus adversâ voluntate, colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves orta. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quàm facundus. *Quintilianus lib. IV. cap. II.*

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Servius.*

Primam modò Japydiam ingressus. *Serv.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ paxta in conventionem non præstitissent. *Do-*

nat.

Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quin-*
til. l. VIII. c. III.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus. Serv.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque linguâ satis com-
potem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non poeniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu,
cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter po-
tuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus
exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius l. I. c. IX.*
Johan. Saresb.

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, ex-
ercuit. *Lactantius.*

Primus Græcorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ tribunus militum in Hispaniâ T. Di-
dio imperante, magno usu bello Marfico, paratu mili-
tum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus cu-
rata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam
scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam o-
stentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo.
Quo dehonestamento corporis maxumè lætabatur:
neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *A-*
gellius.

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt,
vetustatem uti cætera in majus componentem altores
Jovis celebravisse. *Lactantius & Isidorus.*

Italiani conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed me-
dium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis,
aut propter angustiam scissum. Inde Rhægium nomina-
tum. *Isidorus.*

Pompeius de victis Hispanis tropæa in Pyrenæis ju-
gis constituit. *Serv.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in praeliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsam Mare Ponticum dulcius quàm cætera. *Servius. Priscianus. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroncam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant iussu nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repenti mutatio non sinè deo videretur. *Id.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitiu. *Idem.*

Dein campi Themyscirii: quos habuere Amazones, à Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi eum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus operâ non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Id.*

More equestribus prælii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sinè vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Idem, & Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilian.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem, & Scholiasfes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus, matre veneno interfecit. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est quâ parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: ad eò illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrus.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes; non coactos, scelestos magis quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibitori venerant socii, fringere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Id.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

Neque est defensio dominationem Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles, néve pro milite. *Servius.*

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis, quæ fortè illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quàm opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in IV. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repentè incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque Tauri sunt, quòd, quantum conjicio, locorum egestate raptò vivere coacti. *Glossa Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est.

Idem.

Sanè bonus eà tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patientes, cum & pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modò in melius servitium. *Servius ad primum Æneid.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta. *Idem ibidem.*

Cum inurum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hî sunt qui secundum pocula, & alias res aureas, diis sacrata instrumenta convivio mereantur. *Idem ad VIII. Æneidos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Jam repentè visus sævire Taguns. *Idem ad X.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitanæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locata pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quis longissimo ævo plura, de bonis falsa, in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hyeme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quàm fame æquiùs perituros. *Servius.*

Confedit in valle virgultà nemorosâque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes foedavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radice[m] montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quàm verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurisque vanum genus, ut alia Africa, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quæ in maria, quæ imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὸ ἐσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur, proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. c. VII.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quàm quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, &, uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliae respiciens aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuum: postea, eâ relicta, cum Dardalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportârunt. *Idem.*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, uti Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Cretâ, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsus. *Idem.*

In Flaminia est civitas, quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps : sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset, *Virgil. Æn. lib. v.*

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salus. -----

Ità & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κεῖς μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Maotici

Situs quis esset aquoris. Sallustium

Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus

Prajudicata auctoritatis ducier.

Non abnucebam. Festus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad III. Æneidos,*

----- Freta lata relucent.

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illuc dilant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quàm Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Cappy, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversus Ruf.*
Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum.
Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos
Mauros, & feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. de animâ.*

Sarcasmus Chleuasino proxima est, & similis figura, quâ adversariorum facta cum exacerbatione admissi eorum laceffimus. Ut apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario, cum fracta prius cura per artus expiraret. *Jul. Resinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ lubricinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossa in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui ora maritumæ, quâ Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios, & maxumè Græcos, Asiaticos, ac Siculos, fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem Glossa.*

Σαλλεστις ὃ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὥφθαι Ῥωμαίοις, καμύλας λέγοντες, εἰ μήτε πρῶτερον τῆς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ὥετο, μήτε τῆς ἐναλχῆς πρὸς Ὀρχομενῶ καὶ περὶ Χαϊράναιαν Ἀρχελάω μεμαχημένους, ἐβωκέναι κάμηλον. *Id est,* Sallustium demiror, qui autumat, tum primum visos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui ducē Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Charoneam certaverunt cum Archelao, nōsse putaverit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλέστιος μὲν ἐν φησὶ, χαλεπῶς διατέλλουσι τὰς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τῆς πολέμου πρὸς Κυζίκω, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάρακι διασχεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est:* At Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio malè, ait, in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amisum duas hyemes eos in castris continuisset. *Idem.*

LECTORI.

Haftenus Fragmenta florentiffimi Rerum Romanarum scriptoris, quæ extare putamus. Cetera quæ fequuntur, in M. S. Servio legi auctor eft V. Cl. Andreas Schottus: in optimâ tamen illâ Honorati Editione à Petro Daniele I C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem neceffarium haud multò fecus quàm ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis, agrâ parte militum autumnî gravitate, neque ex poftremâ fugâ, cùm fevero edicto juberentur, ullis ad figna redeuntibus, & qui reliqui erant per fuma flagitia detrectantibus militiam, Quæftorem fuum C. Thoranium ex quo præfente vera facillimè noscerent. *** commiferant, & tamen interium quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante fetui debacillitur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus fœmianimum omittentes, alii in tefta jaciebant ignes, multique ex loco fervi, quos ingenium focios dabat, abdita à dominis aut ipfos trahebant ex occulto neque fandum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & fervili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri noftris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra fpectaram rem incautè motus novos incognitòsque & aliorum cafibus perculfos milites, ducit tamen ad cafta fugitivorum. Preffo gradu filentes jam, neque tam magnificè fumentes proelium quàm poftulaverant. Atque illi certamini confcii inter fe juxta feditionem erant. Crixo & gentis ejufdem Gallis atque Germanis obviâ ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORATIONES DUÆ

Ad C. CÆSAREM,
SALLUSTIO ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

Ad C. CÆSAREM DE REPUBLICA
ORDINANDA.

OPULUS R. antea obtinebat, regna
atque imperia, fortunam dono da-
re, item alia, quæ per mortalis avidè
cupiuntur: quia & apud indignos sæ-
pe erant, quasi per lubidinem data;
neque cuiquam incorrupta permanse-
rant. Sed res docuit id verum esse,
quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quem-
que fortunæ: atque in te maxumè, qui tantum alios
prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudan-
do facta tua, quàm tu laude digna faciundo. Cate-
rum uti fabricata, sic virtute parta, quàm magnâ in-
dustriâ haberi decet: ne incuriâ deformentur, aut cor-
ruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens
concedit: & quamvis bonus atque clemens sit, qui
plus potest; tamen, quia malo esset licet, formidatur.
Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè con-
sulunt: & eò se munitiores putant, quò illi, quibus
imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet;
cùm ipse bonus, atque strenuus sis, uti quàm optimis
imperites. Nam pessumus quisque asperrumè recto-

ren-
om-
pac-
vict-
tibi-
dò,
mul-
nes
quid-
tur:
alia
con-
lum-
opib-
tiâ:
inin-
xit.
quar-
con-
quar-
secu-
pan-
prob-
tua:
nia,
mag-
civib-
tere,
rum-
dein-
mor-
omn-
debi-
que
ut q-
quia
ma.
ba,
metu-

rem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multò majus, multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magnâ mediocrique sapientiâ res huc vocat: quæ quisque optumâ potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam quò melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentia, majore fortunâ, quàm sapientiâ: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quàm judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua: & apertè quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci resistere, quibus majus otium in castris, quàm Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque, per omne tempus belli, quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quàm justissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna, arbitror, neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido re-

cidat : eam vitam bellum æternum atque anceps gerere : quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis : semper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ, imperium temperavere, his lata & candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quàm aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bonâ voluntate prædicent? Scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu eade eadem, sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriâque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? Domitium Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villâ publicâ pecoris modo conscissam. Heu quàm illa occulta civium funera, & repentinæ cades in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum, ante partam à te victoriâ omnia fæva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio injuriæ fierent: neque receptam, sed captam à te remp. & eâ causâ exercitus stipendiis confectis optimos, & veterrimos omnium, adversum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum morere, aut modestiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, sese gesserit; quòque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum atas ne per otium quidem tales voluptates sinè dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmandâ quoniam tuque, & omnes tui agitis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ira, bonis, malisque dimotis, patenti viâ ad verum perges.

Ego sic existumo; quoniam orta omnia intereunt, quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventârîr, cives cum civibus manus conferturos: ita defessos, & exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordia bona, & discordia mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtuum, & rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, finem sumtuum statueris: quoniam incessit mos, ut homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi; pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in cives; movet composita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in posterum; uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit; præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant: quorum si saluti potius, quàm lubidini consules; illòsque nòsque & socios in pace firmâ constitues. Si eadem studia, artèsque juventuti erunt: nã ista egregia tua fama simul cum urbe Româ brevè concidet. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capeffe per deos temp. & omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quàm corrigitur; sed uti pravas artes, malâsque lubidines, ab juventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immeritò cives patriâ

expellerentur; retinuisse ab stultitiâ, & falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non, si flagitiis obsecutus, delicta perpeffus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè fretus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magnâ merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juvenus probitati, & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum, atque decus demseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos, nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna & imperia corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contempsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omiſſis pecuniæ, & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus, exornare, & omnia potiùs, quàm semet visendum efficere; id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sinè scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio opprèssere, nequicquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercito uti volunt. Nam imprudentiâ pleraque, & se præcipitant. Verùm hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciæ tutiores sint; id quod factu haud obscurum est. Nam

iiden
jurian
injust
lum
præn
dare
rint.
sum,
pauc
les a
veru
arde
gua
bus
gere
me
Reli
imm

A

qua
fap
niu
tat.
cap

iisdem omnia vastant, suas deferendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit; cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos everterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud poenitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hâc, seu meliore aliâ viâ perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, benè que evenire sinant.

ORATIO II.

AD C. CÆSAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA.

SCIO ego, quàm difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremò cuiquam mortali, cujus opes in excelsò sunt: quippe cum & illis consultorum copiam adsint; neque de futuro quiscumque satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam sæpe prava magis, quàm bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubricine suâ agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capeßere: atque in eâ cognoscendâ multam, magnam-

que curam habui : non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant : sed etiam uti rempublicam domi, militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitante consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloria accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua, decrevi ; sed quia in te, prater ceteras, artem tuam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse ; quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de re tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius a quo probaretur : sed inter labores militia, interque proelia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas : indigna virtute tuâ cogiras. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit ; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit ; in præturâ inimicorum arma inermis disjecit ; domi militiaeque tanta, & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tuâ : quin accipe tu ea, quæ dicam de summâ repub. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil eo maluit quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret : quibus ille rebus remp. conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vestigalibus, sumtibus, judiciis, senatori-

bus
sum
serv
ordin
dant
unt :
prob
capi
stren
pro
ange
vitiu
omn
teriu
tant.
que
umq
mod
belli
niri
bene
cum
nis,
bonâ
terea
civiu
non
ctus
quin
gnita
ego
sumi
tanta
mina
bent
quân
mag
mo
comu

bus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus, in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi fastiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tanquam urbe captâ, lubricine, ac licentiâ suâ, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in linguâ sita est, fortè, arque alterius socordiâ dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoriâ animus tam princeps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intellegebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bonâ adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cùm interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicendo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissimi vitâ suâ commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto maiori tua dignitas: qui optatius habent, ex tuâ calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quò magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiâsque. Mihi quidem quæ mens suppetit, e-

loqui non dubitabo. Caterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxuma in plebe. Itaque sapius in civitate secessio fuit, semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ erat. Sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam rempub. Caterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos in coloniis constituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur, quæ favitia, quæve tempestates hominum nobilium futura sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo; malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id verò dubitare aggredi, socordia, atque ignavia duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summâ ope niti

pro nobilitate : neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent : sed homines factionis, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari ; videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fidèque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est : occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris ; quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores ; concordia inter veteres, & novos coalescat. Sed multò maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, pependerit, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quod res ferret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invaluit ; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet : quin animus magis, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit. Sæpe jam audiui, qui reges, quæ civitates & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant : id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriore divitiis magis clarum, magisque acceptum videt ; primò æstuat, multaque in pectore volvit : sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria industria alitur ; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremò ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via est : ad pecuniam, quâ cuique lubet, nititur : & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito : neque de capite, neque de

honore ex copiis quisquam magis, aut minùs judicaverit; si neque prator neque consul, ex opulentiâ, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi judicium sit. Judices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures quàm judicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscuè dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maxumis rebus juxtâ, ac de minumis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; uti ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita corquari dignitate, pecuniâ; virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuitò malus est. Caterùm avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus neque mœnia obstant, quò minùs vi suâ penetret: famâ, pudiciâ, liberis, patriâ, atque parentibus cunctos mortales spoliât. Verùm, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tamen omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrestant, alienam famam suum dedecus existimant. Sed quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes linguâ, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat?

lingua
nestè
men
dum
rum.
la fun
ertian
haber
les: i
addita
dentu
salvi
de ill
sunt.
novan
agend
niùm
pus e
turâ f
eâ vi
omni
imper
runt:
re; p
periu
sic ap
vitate
magn
tantu
diviri
clina
ris, a
taten
adeff
it, ta
lgitu
ejus
cet,
res

lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplinâ Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censetne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire visi sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingenuumque adolevit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod naturâ firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrumpere; post paulò imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremò servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in suâ civitate amplior illustriorque locus, quàm aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cæteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quantò in secundis rebus florentior fuit, tantò in adversis asperius, magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrumis premerentur, equis,

viris, pecuniâ amissâ, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retine- rent. Atque ea magis fortibus consiliis, quàm bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei omnes consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentia, exercitabat. At hoc tempore contrà, homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex alienâ libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: ut eorum, qui dominantur, simulas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existumant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus resp. & minùs potens nobilitas esset. Sed quoniam còxquari gratiam omnium difficile est; quippe cùm illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cætera multitudo pleraque inscia: sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentiâ carior erit. Libertas juxtà bonis, & malis, strenuis, & ignavis, optabilis est. Verùm eam plerique metu deferunt, stultissimumi mortales; quod in certamine dubium est, quorsum accadat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est. Nam ferè, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis implicati, haud sanè reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere.

Verùm

Verùm ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; nã illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissimè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quòque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hóc itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Rom. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profectò, si id accadat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin in somniis exercitus, furibundus, atque amens alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex naturâ, diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea fortè ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quòd si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optumâ urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum animâ simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum, familiamque in patriâ clarissimam, præterea bonas artes, honestas divitias; postremò omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus petimus; sed uti libertatem e-

versam restituas. Quâ re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domi militiaeque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, propè jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restitutâ, super omnis mortalis gloria agnita, tuâque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demtis obtreactionibus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. Cæterum deos immortalis obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reque publicæ prospere eveniat.

C. SALLUSTII CRISPI

IN

M. TULLIUM CICERONEM

DECLAMATIO.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam malè audiendo amittas. Ubi querar? quos

implorem, P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidia? an apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissimi Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulò antè insitus huic urbi civis. An verò, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitia jacturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissumè parâsti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibura; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparâsti: videlicet uti nos commonefacias, quàm conversâ sit resp. cùm in eâ domo habitas, homo flagitiosissimum, quæ P. Crassus, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; indè missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consuluisti, cùm legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi li-

tibus accreverit, quâ ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur; contemnit similitudinem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratiâ commovetur. Illud verò amicitiae tantum, ac virtutis est animi? Immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modò harum, modò illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissima, gula immensa, pedes fugaces; quæ honestè nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpessa est; cùm tu, perturbatâ rep. metu percussos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cùm omnia judicia, omnes leges, in tuâ lubricine erant; cùm tu, sublata lege Porciâ, ereptâ libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te unum revocâris. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectaberis? *Cedant arma togæ, concedat laurea lingua.* Quali verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem; quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti,

quem tandem locum in hâc civitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillarâs. Quo jure, cum de exilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentia faves; qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos vocas. Vatiniî causam agis: de Sextio malè existimas; Bibulum petulantissimis verbis lædis: laudas Casarem: quem maxumè odisti, ei maxumè obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti, levissimè transfuga: neque in hâc, neque in illâ parte fidem habes.

IN

SALLUSTIUM DECLAMATIO:

QUÆ CICERONI FALSO
TRIBUITUR.

A demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P. C.? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem

nudavero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quìs & mea, & vestra jam, & ipsius aures calent. Verùm eò magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquā atate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti ludentus sus, cum quovis velitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius memoriam vicerit, aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. Jam dabo operam, quàm maxumè potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitia; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regnum quærit, velim mihi respondeat, numquid, quos protulit, Scipiones, & Metelli antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta commendavit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existimeretur? cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta. Quasi verò tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! quòd si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi: uti, si priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vitâ, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare

noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omni- que odio carent, & invidiâ; sed cum iis, qui mecum unâ in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in judican- dis maleficiis tam severus; aut in tuendâ republicâ tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hâc urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, unâ cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falsò scripsi, *Cedant arma toga*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxit? Neque te tui piget, homo levissimè, cum ea culpas, quæ in histo- riis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scriben- tem mentiri, quàm illum palàm hoc ordine dicentem? Nam quòd meam ætatem increpuisti, tantum me ab- esse puto ab impudiciâ, quantum tu abes à pudici- tiâ. Sed quid ego de te plura querar! Quid enim men- tiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere! Cujus semper nocens eguisti patro- cinio. An ullum existumas posse fieri civem egregi- um, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed mi- nimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac lux- uriae plenus sit, hæc uti novâ, atque inusitata, mira- tur. Nam quòd istâ inusitatâ rabie petulanter in ux- orem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mu- lieres se à viris abstinerunt, quàm tu vir à viris, sa- tis doctè, ac peritè fecisti. Non enim me sperâsti

mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te verò opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex meâ re familiari; quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni p. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quàm universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quàm ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populûsque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plûs volui valere quàm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiâ freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usum sum, qui non perpetuò reip. amicus fuit: neque me poenitet, si aut petenti Varinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti re-

vertar, Sallusti, patrémque tuum præteream : qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit ; sed qualem adolescentiam egeris : Hâc enim demonstratâ, facile intelligetur, quàm immensâ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit ; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisse, exoleverat ; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare P. C. utrùm inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo, hic, nondum mortuò, pro hærede gesserit omnia ? Neque pudet à me eum quærere quis in P. Crassi domo habitet, cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est : sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani : bis judicis ab subsellia attractus, extremâ fortunâ stetit : & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerâsse existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, par fuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium ; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti ; egeris, quæ volueris : satîs sit, unum te tuorum scelerum conscium esse ; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuendâ pudicitîâ uxorū nostrarum, sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palàm, vobis audientibus, adulterium confiteri ? Quod si nihil pro

me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pilonis, integerrumorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palàm univērsis recitarem; nōne tibi viderer aternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum ienatus te umquam vidimus. Nisi fortè in ea te castra coniecisti, quò omnis sentina reip. confluerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quàm resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exules, reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quæsturâ; postea quàm magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium virorum exceſſerat: quidquid impudicorum, cillorum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italiâ torâ, sicut in fretis, subfederant, nominis perdit, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quàm prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarent gravius focii nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hōc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaust, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhaust, quantum voluit: ne causam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hīc palàm refelle, unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P.

Cassi domum emissem ; cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò antè fuerat Caesar ? modò, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repentè factus es tam affluens, & tam beatus ? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui ? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt : quorum siue tu es similis, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verùm, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem. Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assëcla, omnium cubiculorum inatate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudò es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine videamus ? Desine bonos petulantissimâ cōsestari linguâ : desine morbo procacitatis isto uti : desine unumquemque moribus tuis æstimare : his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honestè effari possim.

ERRATA hæc graviora, & quæ alia deprehendet,
lector benevolus condonabit.

Pag. 15. Lin. 10. lege *cum*. p. 23. l. 13. *virum*. p. 29. l. 15.
vestimentum. p. 36. l. 2. *cefferimus*. p. 42. l. 27. *Jugurtham*. p. 46.
l. 20. *quis utr.* p. 55. l. 36. *Senatus*. p. 67. l. 4. *Gracchus*. l. 5.
multum. p. 86. l. 5. *Jugurtha, amissis*. p. 88. l. 8. *magistratum*. p.
90. l. 36. *Româ*. p. 96. l. 32. *utrisque*. p. 104. l. 34. *portâ*. p. 108.
l. 39. *erat, quietam*. p. 109. l. 19. *quad.* p. 118. l. 21. *paludes*. p.
120. l. 2. *maturandum*. p. 131. l. 38. *corpore*. p. 134. l. 19. *fru-*
strantur. p. 141. l. 3. *invitare*. p. 154. l. 19. *ερεῶτο*.

R

Pi
Albi
lu
Allo
ju
co
tu
M
ii
pr
Amh
Su
Ann
pl
re
Ant
le
tu
Ant
pe
App
fu
App

I N D E X

Rerum maxime memorabilium.

A.

Boriginum natio p.
4.
Æthiopes 52.
Africae descriptio
50.
Ager Reatinus 19.
Picenensis 14. Pistoriensis 35.
Albinus consul in Africa bel-
lum renovat 62. 63.
Allobroges ab Umbreno ad con-
jurandum sollicitantur 21. à
conjuratis iusjurandum signa-
tum obtinent. super ponte
Mulvio deprehenduntur 23.
iisdem ob conjurationem
præmia decernuntur 26.
Ambitūs damnati Autronius &
Sulla 10.
Annius & Lucullus Tribuni
pleb. magistratum continua-
re nituntur 63.
Antiochus decem millibus ta-
lentorum à Philippo spolia-
tus 137.
Antonius Consul 13. Catilinam
persequitur 34.
Appii Poetæ dictum; Fortunæ
sux quisque faber 156.
Appius Claudius interrex 122.

Aquila in exercitu Catilinæ 36.
Archelaus Mithridatis incepta
impedivit 138.
Ariobarzanis regnum 139.
Aristæus Thebas reliquit 152.
Aristonicus Antiochi filius per
triumphum ductus 138.
Arsaci scribit Mithridates 137.
Asia à Romanis obsessa 138.
Asper Numida præmissus à Ju-
gurtha Bocchi consilia spe-
culatum 110. 111. 112.
Atheniensium facta pro maxi-
mis à scriptoribus celebrau-
tur 5.
Atherbal Micipsæ filius 42. vi-
ctus à Jugurtha Roman con-
tendit, & in senatu oratio-
nem habuit 46. Cirtæ à Ju-
gurtha obsidetur 53. ejus li-
teræ ad senatum 54. se & op-
pidum Jugurthæ dedit, & ab
illo excruciatu necatur 56.
Attalum miserrimum fecere Ro-
mani 138.
Aventinus mons bis à plebe per
secessionem occupatus 60.
Aulus proprætor 63. Suthule
relictus 64. cum Jugurtha ini-
quis conditionibus fœdus fe-
cit 65.

Aurelius

I N D E X.

Aurelia Orestilla Catilinæ conjux 8.

Autronius consul designatus, at ambitus damnatus 10.

B.

Æbius Tribun. Pl.

a Jugurtha corruptus 61.

Baleares funditores 108.

Bellienus prætor

108.

Bellum Cimbricum 36. Puni-

cum secundum 41. mariti-

um atque Mithridaticum 20.

fervile Capuæ atque in A-

pulia 16. adversum Gallos

malè commissum 113. cum

Philippto Macedonum rege

137.

Bestia Calpurnius consul in

Numidiam adversus Jugur-

tham missus 57. secretò cum

illo agit 58.

Bibulus consul 166.

Bithynia a Romanis direpta

138.

Bocchus Maurorum rex 52. Ju-

gurthæ gener, cum socero

adversus Romanos belli so-

cietatem init 90. Legatos a

Metello accipit, at re infe-

cta dimittit 91. cum Jugur-

tha Romanos aggreditur 102.

Sullæ respondet, & Romam

mittit Legatos, qui a Gatu-

lis latronibus spoliati ad Sul-

lam profugunt 107. delicti

gratiam a Romanis obtinet

108. cum Sulla agit per in-

ternuncium 111. Jugurtham

Romanis tradit 112.

Bomilcar Massivam per insidias

ex Jugurthæ mandato ag-

gressus obtruncat 62. 63. va-

ribus datis jud cum fugit

79. & a Jugurtha in Numi-

diam clam dimittitur 63. cum

Rutilio certat 73. a Metello

ad Jugurtham prodendum

allicitur, quod efficere per

se frustra conatus 79. Nab-

dalsam sibi adjungit, & sol-

licitat per literas, quæ a

Nabdalsæ cliente ad Jugur-

tham deferuntur 84. a Ju-

gurtha cum aliis insidiarum

sociis interficitur 85.

Bruti, dum ab Roma aberat,

domus propter Semproniam

conjuratiōis Catilinariæ non

aliena 21.

C.

Æsar Catulum,

quem in pontifi-

catûs petitione

vicerat, & Piso-

nem, quem repe-

tundarum accusa-

verat, inimicos habuit; &

tamen Ciceronem uterque

neque precibus nec precio

impellere quiverunt, ut in-

ter conjuratos falsò nomina-

retur 25. 26. Ei Statilius tra-

ditur custodiendus 24. ex se-

natu egredienti nonnulli e-

quites gladio minitantur 26.

ejus oratio & sententia de

Conjuratis 27. cum Catone

comparatur 33. Ejus laudes

156. 161.

Cale civitas in Flaminia & Gal-

lia 152.

Capitolium incensum 24.

Capfa oppidum, cujus conditor

Hercules Libys 97. a Maro

incensa 98.

Capuæ distribuuntur familiæ

gladiatoria 16.

Carthago imperii Romani æ-

mula 6. Carthaginenses ple-

ræque Africæ imperitabant

88.

Cassius

I N D E X.

Cassius prætor ad Jugurtham mittitur 61.

Catabathmos 50.

Catilinæ genus & mores 3. socii, & flagitia cum virgine Vestæ 1. 8. uxor Aurelia Orestilla ibid. conjuratio prior, quod repetundarum reus consulatum petere prohiberetur 10. oratio ad conjuratos 11. Catilina arma per Italiam parat 13. mulieres, in quibus Sempronia, sibi adjungit 14. Ciceroni insidias, urbi incendia molitur, sed frustra 15. Plautia lege interrogatus, in Senatum venit 16. Ciceroni maledicit; apud C. Flaminium in agro Reatino dies paucos commoratus, in Malliana castra proficiscitur 17. 19. Massiliam in exilium ire se simulat, cum aliud per literas ad Q. Catulum scripserit 18. imperii insignia assumit 19. Catilinæ incepta plebs probat, Ibid. deinde, conjuratione patefacta, consilia execratur 24. exercitus quantus 34. servitia repudiat Ibid. verba facit ad milites 35. aciem instruit 3. fortiter pugnans confoditur 37.

Catonis oratio & sententia de conjuratis 27. à senatu comprobatur 34. natura & mores 33.

Catulus Cæsari insensus 25. à Catilina literas accipit 18.

Ceparius ex urbe, profugit 24.

Cethegus captus familiæ atque libertorum opem implorat 26.

Character Catilinæ 3. Q. Curii 13. Semproniæ 14. Plebis Romanæ 19. Catonis & Cæsaris 33. Æmilii Scauri 53. Jugurthæ & Atherbalis 53. Cal-

purnii Bestiæ 57. C. Marii 80. Metelli 68. 80. 81. Sullæ 101.

Cicero cum Antonio consul, homo novus 13. Fulviæ & Curii opera Catilinæ consilia & insidias detegit 14. 15. Allobrogibus de conjuratis prodendis præcepta dat 23. conjuratos ad se accersitos in ædem Concordiæ venire jubet, quod Senatum convocat 24.

Cirta à Jugurtha obsidetur 54. & ei traditur 56.

Conjurati 9. humano sanguine jusjurandum faciunt 12. capti ad Senatum ducuntur 24. in carcere necantur 34.

Cornelius eques ad Ciceronem occidendum operam suam pollicetur 15.

Cottæ consulis oratio ad Populum 144.

Craßus, cui Pompeius invisus, conjurationis non ignarus fuit 9. a Tarquinio nominatur 25.

Curius è conjuratis unus, senatu aliquando probri gratia a censoribus motus, Fulviæ, cum qua vetus ei stupri consuetudo, conjurationem aperit 13.

Cyrenensium & Carthaginensium lis de suæ regionis finibus 89.

Cyrus in Asia cæpit urbes atque nationes subigere 2.

D.

Abar Massigradæ filius inter Bocchum & Sullam internuncius 110. Damasippus Sullæ jussu jugulatus 29. Decla-

INDEX.

Declamatio Sallustii in Ciceronem, & Ciceronis in Sallustium 170. 173.
Decretum S. P. Q. R. de Bocco 108.

E.

Lephani Numidarum quatuor capti, quadraginta interfecti 74.

Eumenem Antiocho prodidere

Romani 138.

F.

Abius Sanga Allobrogum Patronus 21.

Fulvia conjurationem ex Curio, quicum consue-

verat, cognitam patefacit 13.

Fulvius Senatoris filius, exitinere, quod ad Catilinam instituerat, retractus, jussu parentis interficitur 21.

G.

Ætolorum mores 51. eos Jugurtha docet militaria facere 89.

Galli gloria belli ante Romanos 33.

adversus Gallos a Q. Cæpione & M. Manlio male pugnatum 113.

Gauda, Mastabalus filius, Masinissæ nepos, cui petenti regis honores Metellus negaverat, à Mario ad ultionem de imperatore sumendam sollicitatur 81.

Gladiatoris familie in municipia distribuuntur 16.

Gracchus & M. Fulvius, Consul Opimio, interfecti 50. Gracchus & Tiberius plebis libertatis vindices occisi 67. Gracchi lex 166.

Græci facundia ante Romanos 33. Græcorum disciplina 167.

Gulussa Masinissæ filius morbo absuitur 42.

H.

Annibal Italiæ opes maximè attrivit 41.

Hercules in Hispania interit 51.

Hiempsal Micipsæ filius 42. despicit ignobilitatem Jugurthæ, & Jugurthæ hortatu a Numida quodam occiditur 45.

I.

Isterrex Appius Claudius 122.

Jugurtha Mastabalus filius, ex concubina ortus, a Micipsa cum

ipso liberis educatur; dein ad bellum Numantinum mittitur 42. ubi a Scipione magnificè donatus & laudatus est, & ad Micipsam cum literis commendatitiis remissus 43. a Micipsa moriente adoptatur, & cum ipsius filii testamento hæres instituitur 44. Micipsæ decreta rescindi curat, Hiempsalem per insidias opprimit 45. omnem Numidiam occupare parat, Atherbale fugato; ac Romanam mittit Legatos, cum largis muneribus, per quos se purgavit 46. meliorem Numidici regni portionem

I N D E X.

fortitur, Opimio Romanæ legationis Principe in suas partes adducto 50. in Atherbalis regnum animum intendit; & agris ejus vastatis, ipsum fugere Cirtam compellit, cirtamque obsidet 53. legatis Romanis semel 54. atque iterum respondet; Cirta per deditiōem potitus, Atherbalem, Numidâsque omnes puberes ac negotiatores interficit 56. filium duosque familiares ad senatum legat, qui infectis rebus discesserunt 57. Dein cum Bestia & Scauro secreta transigit 58. cum Cassio Prætor Romam venit, 61. Babiôque tribuno plebis pecunia corrupto frustra a Memmio accusatur 62. necis, quam Bomilcar Massivæ intulerat reus Italia jubetur decedere 63. bello in Africa renovato, Albinum consulem ludificat, Albinique Romam reversi fratrem Aulum pro prætorem in spem pactiōis primò inducit, postea ejus castra de improvise circumvenit 64. & exercitum sub jugum mittit 65. ad Metellum legatos supplicatum mittit 69. cum eo varia fortuna variisque artibus modò insidiis, modò aperto Marte certat 72. &c. ad 79. deditiōem facit, cujus mox pœnitet 79. 80. bellum renovat 82. Bocchum focerum in societatem adducit 90. cùmque illo Marium aggressus 102. magna clade vincitur 104. altero deinde prælio, dolo quidem, sed minus feliciter usus, fugatur 105. a Boccho tandem proditus, Sullæ victus traditur, & ad Marium deducitur 112.

L.

Acedæmonii & Athenienses in Græciâ cœpere urbes atque nationes subigere 2.

Legati Romanorum, regnum Numidiæ divisum decem missi 50. Atherbalem & Jugurtham jubent arma ponere 54. Jugurtham pacem imperantes frustra discedunt 56. Bocchi ad senatum 108.

Lentulus ad conjurandum tum cives, tum alios sollicitat; per Umbrenum Allobroges tentat 21. Vulturio dat litteras ad Catilinam 23. à Cicerone, quod Prætor erat, manu in Senatum ducitur; cùmque liberti sui ac clientes eum eripere frustra conati essent, Lentulo Spintheri ædili in custodiam traditur 24. in Tullianum carcerem demissus occiditur 34.

Lepidi oratio contra Sullam 116.

Leptitani socii Romano populo semper fideles ad Metellum legatos præsidium adversus Hamilcarem quandam oratum mittunt 8.

Lex Porcia 28. Sempronia 56. Plantia 16.

Licinii tribun. Pleb. oratio ad Plebem 132.

Literæ Mallii ad Q. Marcium 17. Catilinæ ad Catulum 18. Lentuli ad Catilinam 23. Scipionis ad Micipsam 43. Atherbalis ad Senatum 54. Pompeii ad Senatum 130. Mithridatis ad Arsacem 137.

I N D E X.

M.

Agriftratus minores
vigiliis per urbem
præerant 16. ma-
gistratum insigni-
a à Tufcis sum-
pta 29.

Mallius conjuratorum unus bel-
li faciendi princeps 13. ad Q.
Marcium Regem epistolam
mittit 17.

Mamilii rogatio contra Jugur-
thæ fautores 65.

Manastabal Masiniffæ filius mor-
bo absumitur 42.

Manlius Mantinus trib. pleb.
86.

Manlius Torquatus bello Galli-
co filium contra imperium
in hostes pugnantem necari
jussit 32.

Manlius Marii legatus 95.

Manlius & Cæpio malè cum
Gallis pugnârunt 113.

Marcus Rex Fæfulas contra
conjuratos missus 16. respon-
det Mallii conjurati legatis
18.

Marius Metelli legatus 69. Sic-
cam frumentatum missus 76.
dum Uticæ sacrificat, ab ha-
ruspice jubetur omnia pro-
spera sperare 80. Arpini na-
tus & educatus, militum tri-
bunatum primò adeptus, in-
dè ad alios gradatim magi-
stratus evectus; ab Metello
petundi gratiâ missionem ro-
gat 80. Metello dehortante
accenditur, & adversus eum
Gaudam concitat 81. à Me-
tello dimissus 85. consulatum
obtinet, & Imperator ad-
versus Jugurtham creatur
86. habet orationem ad po-
pulum 92. in Africam pro-

ficifeitur, & Uticam adve-
ctus exercitum à Rutilio tra-
ditum accipit 96. Capfam in-
cendit 98. castellumque haud
longè à flumine Muluchâ si-
tum Liguris cujusdam operâ
capit 99. 100. 101. Bocchi
& Jugurthæ exercitum bis
fundit 103. 104. 105. absens
fit consul, Galliâque Pro-
vinciam consequitur, & tri-
umphat 113.

Masiniffa Numidarum Rex in
amicitiam à Scipione recep-
tus, Carthaginenses vincit,
& Syphacem capit 41.

Massiva, Gulusæ filius, Masi-
niffæ nepos regnum Numi-
dæ affectat 62. Jugurthæ
jussu per insidias obrunca-
tur 63.

Memmius tribun. Pleb. ad Po-
pulum verba facit 58. suadet
ut Jugurtha Romam per
Cassium Prætozem adducere-
tur interpositâ fide publicâ
61. adductum accusat 62.

Metellus Quint. Celer Prætor
in agrum Picenum mittitur
16. Metellus Quint. Creti-
cus in Apuliam mittitur *ibid.*
Metellus cum Silano consul
Numidiam sortitur 67. lega-
tos à Jugurthâ ad se missos
promissis ad Jugurtham sibi
tradendum hortatur 69. Vac-
cæ præsidium imponit 70.
cum Jugurthâ pugnat 72.
Jugurthæ dolis fatigatus Za-
nam oppugnare statuit 76.
quod cum frustra esset, dis-
cedit 78. Bomilcarem polli-
citationibus aggreditur, ut
Jugurtham vivum aut neca-
tum sibi tradat 79. superbiâ
inflatus 81. Marium à con-
sulatu petendo dehortatur
81. ac tandem dimittit 85.
Va-

INDEX.

Vaccenses rebellantes ulciscitur 82. 83. Romæ capitis arcessitur à plebe 85. Numidas fugat, Thalâmque, quò Jugurthâ confugerat 86. maximo cum labore capit 87. Leptitanis præsidium orantibus cohortes Ligurum quatuor & Annium præfectum mittit 88. Mario consulatum & Numidiam datam fert impotentiùs 90. Boccho per Legatos pacem suadet cum Romanis 91. Marii conspectum fugit 96. Romæ contra spem lætissimis animis excipitur 96.

Micipsa Masinissæ filius & regni hæres, Jugurtham, cujus potestatem & crescentem in dies gloriam formidabat, ad bellum Numantinum mittit, eum periculis objectandi & opprimendi gratiâ 42. eum tamen, virtute ipsius permotus, adoptat, & hæredem cum suis filiis instituit; eique paulò ante mortem, filiisque mandata dat suprema 44.

Mithridatis epistola ad Arsacem 137.

Mulucha flumen Jugurthæ Bocchique regnum disjungit 99. ad Mulucham Castellum Marius capit 99. 101.

Murena citerioris Galliæ legatus 22.

Muthul Numidiæ flumen 70.

N.

Abdalsâ à Bomilcare in consilium & Jugurthæ perniciem vocatus, à cliente proditus 84. Ju-

gurtham tamen placat 85. Numantia deleta 43. Numidarum ingenium, & mores 69. 74. 90. 97. 45. 51.

O.

Optavius Ruso quaestor 108. Opimius legationis Romanæ princeps a Jugurthâ corrumpitur 50. Oratio Catilinæ ad Conjuratos

11. ad milites 35. Cæsaris & Catonis de conjuratis 27. 30. Micipsæ ad filios & Jugurtham 44. Atherbalis ad Senatum 46. Memmii ad Populum 58. Marii ad Populum 92. Sullæ ad Bocchum 106. Bocchi ad Sullam 111. Lepidi contra Sullam 116. Philippi contra Lepidum. 119. Licinii ad Plebem 132. Cottæ ad Populum 144. Salustii 1. & 2. ad Cæsarem 157. 161.

P.

Aulus lege Plautia Catilinam interrogat 16. Persæ navibus in Africam transvecti 51.

Perses cum Romanis bellum gessit 27. Philippi filius, insomniis occisus 138.

Petreio legato exercitum per-mittit Antonius pedibus æger 37.

Philæni fratres se suamque vitam reip. condonant 89.

Philippi oratio contra Lepidum 119.

Phœ-

INDEX.

Phœnices Hipponem, Adrymetum, Leptim, aliasque multas urbes in orâ Africa maritimâ condiderunt 52.

Piso Cn. adolescens factiosus cum Catilinâ consilia communicat: in citeriorem Hispaniam quæstor missus, ibique ab equitibus Hispanis occisus 10.

Piso C. in judicio repetundarum oppugnatus, ideoque Cæsari infensus 35. 36.

Pompeius M. Licinio Crasso invisus 9. ob potentiam formidabilis 10. cum Crasso consul tribunitiâ potestatem restituit 20. ad bellum Mithridaticum & maritimum missus 20. scribit epistolam ad Senatum 130. nihil eo maluit, quàm quod Cæsari obesset 162.

Pompeius Rufus Prætor Capuam missus 16.

Pomptinus prætor 23.

Posthumius & Favonius supervacanea onera 167.

Punicum bellum secundum 41.

Punica fides 110.

Q.

Quæstiores tres ex Mamilianâ rogatione rogantur 66.

Quæstor pro prætore 10.

R.

Rodiorum civitas populo Romano, cujus opibus creverat, infida 27.

Romæ origo, in-

crementum, fortitudo 4. 5. vitia 6. omnia venalia 5. Romanorum mores ante & post Carthaginem deletam 66.

Rutilius legatus Metelli 71.

S.

Sallustius adolescens studio ad Remp. fertur, ubi multa adversa passus 2. res populi Rom. gestas

strictim perscribere statuit 3. magistratum adeptus 40. Libros regis Hiempsalis Punicos per interpretem consulit 51.

Seaurus Hiempsalis mortem severe vindicandam censet 50. Senatûs princeps & consularis in Africam legatur 55. Calpurnii Bestiæ consilis socius & administer consiliorum 57. magnitudine pecuniæ a bono in pravum abstractus Jugurthæ favet 55. 56. quæstor creatus 66.

Scipio Africanus Masinissam in amicitiam recipit 41. in bello Numantino imperator omnes ferè res asperas agit per Jugurtham, quem donatum & pro concione laudatum dimittit cum literis ad Micipsam 43.

Sempronia inter conjuratos 14. Senius senator literas de Malliiconjuracione in senatu recitat 15. 16.

Septimius Camer a Catilinâ in agrum Picenum mittitur 14. Sertorius Hispaniam citeriorem vastavit 131.

Sextius quæstor in Vaccam Jugurthæ oppidum mittitur 58.

Sicca

INDEX.

Sicca oppidum omnium primum
a Jugurthâ deficit 76.
Sulanus consul designatus sen-
tentiam de conjuratis primus
rogatur 16.
Sisenna optimè & diligentissimè
omnium, qui res Sullæ dixe-
re, persecutus est 101.
Situs Nucerinus cum exercitu
in Mauritaniâ consilii Catili-
næ particeps 12.
Sibyllini libri 24.
Sulla P. consul designatus, le-
gibus ambitus interrogatus
pœnas dedit 10.
Sullæ L. dominatio 3. 6. pro-
sapia, educatio, mores 101.
102. in Marii castra cum e-
quitatu venit 102. ejus fa-
cundia: oratio ad Bocchum
106. Bocchi legatos libera-
liter habet 107. Volucem
Bocchi filium castris ab-
ire jubet 109. a Boccho
occultè accersitur 110. cum
eo de pace & prodendo Ju-
gurthâ agit 111. tyrannidis
aliorumque facinorum a Le-
pido accusatur 116. Dama-
sippum, & alios hujusmodi,
qui malo Reip. creverant, ju-
gulari jubet 29.
Suthul Numidiæ oppidum, ubi
Regis thesauri erant, ab Au-
lo obsidetur, & spe pactio-
nis relinquitur 64.
Syphacis capti regnum Masi-
nissæ dono dedit Populus
Rom. 41. 42.
Syrtes duæ, inter quas Leptis
& Philenon arx 52.

T.

Arquinius ad Cati-
linam proficiscens,
ex itinere retra-
ctus, dicit se de
conjuratone indi-

caturum; Crassum nominat,
& indicii falsi suspectus, Ci-
cerone consulente, in vincu-
la conjicitur 25.

Thala Numidiæ oppidum, ubi
Jugurthæ thesauri 86. a Me-
tello expugnatur 87.

Thirmida oppidum, ubi Hiemp-
sal occisus est 45.

Tiberii Neronis sententia de
conjuratis 26.

Tullianum locus in carcere, u-
bi de Lentulo supplicium
sumptum est 34.

Turpilius Vaccæ præfectus, co-
ortâ seditione, unus ex om-
nibus Italicis profugit inta-
ctus 82. 83. jussus a Metello
causam dicere, condemna-
tur, & capite pœnas solvit
84.

V.

Vacca forum rerum
venalium totius
Numidiæ maxi-
me celebratum;
ubi præsidium
imponit Metel-

lus 70. Vaccenses seditionis
rei puniuntur 82. 83.

Valerius Flaccus & C. Pomp-
tinus prætores in ponte Mul-
vio per insidias Allobro-
gum comitatusprehendunt
23.

Vargunteius Senator cum Cor-
nelio equite Romano Cice-
ronem domi imparatum de
improviso opprimere consti-
tit 15.

Umbrenus Allobroges ad con-
jurandum hortatur 21.

Volax Bocchi filius 105. a Me-
tello suspectus abire castris
jubetur 109.

Vul-

I N D E X.

Vulturcius Crotonienſis a Lentulo conjurato cum Allobrogum legatis & literis ad Catilinam miſſus, in ponte Mulvio deprehenditur, conjurationem pateſcit 23. eique ac Allobrogum legatis ob indicium a Senatu præmiadecernuntur 26.

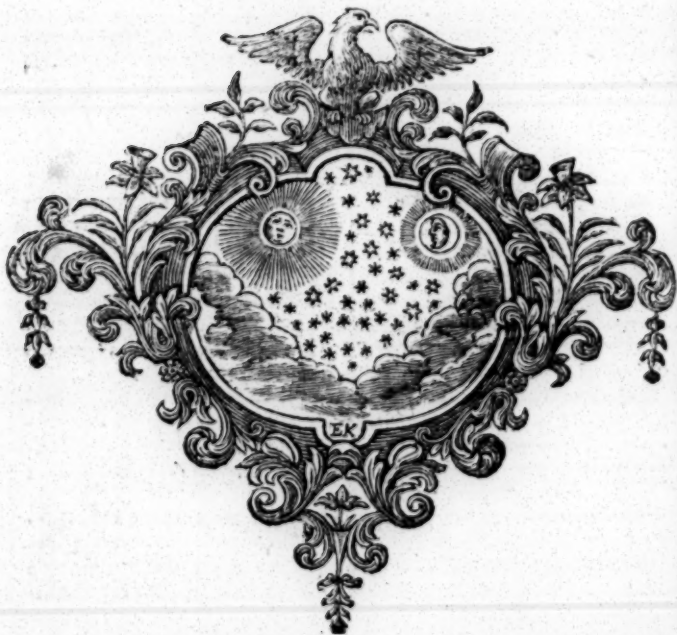
Z.

Ama Numidiæ arx 67. a Metello fruſtra oppugnatur 76. 78.

F I N I S.

9 DE 63

TX
lo
a-

